

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет економічних наук
Кафедра економічної теорії

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ
В КРИЗОВИХ УМОВАХ»**

Виконав: студент 4-го року навчання,

Спеціальність:

051 «Економіка»

Голопотелюк Владислав Володимирович

Керівник Палієнко Т.П., _____

доктор філософії з економіки,
старший викладач

Рецензент Заваженко А.О. _____

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК Шинкар З.Є. _____

« ____ » _____ 2025 р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В КРИЗОВИХ ОБСТАВИНАХ	8
1.1. Сутність, еволюція та структура зовнішньої торгівлі як складової економічної системи в кризових умовах	8
1.2. Методи регулювання зовнішньої торгівлі	14
1.3. Інституційне забезпечення зовнішньоторговельної діяльності	18
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У ПЕРІОД ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	23
2.1. Аналіз сучасного стану та основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі у світовій економіці	23
2.2. Тенденції та особливості розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах нестабільності	28
2.3. Товарна структура зовнішньої торгівлі України під час кризових подій ..	32
Висновки до розділу 2	39
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	40
3.1. Емпіричне дослідження впливу зовнішньої торгівлі послугами на макроекономічні показники України	40
3.2. Стратегічні пріоритети державної політики у сфері зовнішньої торгівлі ..	43
3.3. Виклики та рекомендації щодо підвищення ефективності зовнішньої торгівлі в кризових ситуаціях	47
Висновки до розділу 3	52
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТКИ	66

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі

ЄС – Європейський союз

МВФ – Міжнародний валютний фонд

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СОТ – Світова організація торгівлі

США – Сполучені Штати Америки

УкрНДНЦ – Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості

CEN – Європейського комітету зі стандартизації

CENELEC – Європейський комітет зі електротехнічної стандартизації

IEC – Міжнародна електротехнічна комісія

ISO – Міжнародна організація зі стандартизації

JETRO – Japan External Trade Organization

TPOs – Організації з просування торгівлі (Trade promotion organizations)

UNCTAD – Конференція ООН з торгівлі та розвитку (United Nations Conference on Trade and Development)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності переосмислення функціонування зовнішньої торгівлі України в умовах військової, економічної та логістичної нестабільності. Вже не перший рік наша країна живе в умовах повномасштабної війни, яка зламала тисячі життів, паралізувала цілі галузі та розірвала звичні економічні зв'язки. Торгівля, яка у мирний час є джерелом розвитку, у кризових умовах перетворюється на боротьбу за виживання. Функціонувати стає складніше, імпортувати – небезпечніше, а планувати – майже неможливо, тож розуміння того, як працює економічний механізм в умовах нестабільності, стає критично важливим для пошуку точок опори, що дозволять утримати економіку на плаву.

Нині зовнішня торгівля України – це не лише статистика експорту й імпорту. Це щоденні логістичні труднощі, ризики фізичного знищення інфраструктури, перегляд торгових угод і пошук нових партнерів у світі, що є динамічним. Вона є дзеркалом нашої економічної витривалості, гнучкості та здатності адаптуватися до жорстких реалій, не втрачаючи стратегічного бачення майбутнього.

Скрутні умови, в яких опинилася наша країна, можна розцінювати як імпульс для переосмислення, як будівництво чогось нового з нуля. Україна отримала унікальний шанс переформатувати власну торговельну модель, зосередившись на високій доданій вартості, диверсифікації ринків та цифровізації процесів. Саме тому системний аналіз зовнішньої торгівлі в умовах кризи – це не лише наукове завдання, а й соціально-економічна потреба, що актуалізує дане дослідження.

Проблематика функціонування зовнішньої торгівлі в кризових умовах знайшла відображення у працях зарубіжних дослідників: Ардана М., Дені С., Марзамана А., Пеперкампа Л., Ротмана М., Штайнбаха С., а також українських вчених: Вавдійчика І., Гуляєвої Н., Г. Григор'єва, Мельника В., Редзюка Є., Сімахової А., Труби А., Тулякова В., Якубовського С. Їхні роботи заклали

методологічне підґрунтя для аналізу зовнішньої торгівлі, факторів конкурентоспроможності та впливу глобальних криз на економіку.

Водночас недостатньо дослідженим залишається питання функціонування зовнішньої торгівлі України в умовах саме повномасштабної війни, з урахуванням регіональної переорієнтації експорту, викликів логістики, зміни товарної структури та зростання значущості торгівлі послугами. Саме ці аспекти становлять дослідницький інтерес і будуть проаналізовані у межах даної роботи.

Метою дослідження є комплексна оцінка розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах кризових явищ, виявлення її основних викликів та обґрунтування стратегічних напрямів підвищення ефективності у середньо- та довгостроковій перспективі.

Відповідно до поставленої мети, було сформульовано такі **завдання дослідження**:

- розкрити поняття та складові зовнішньої торгівлі в умовах кризової економіки;
- виокремити засоби регулювання зовнішньої торгівлі;
- окреслити інституційні аспекти підтримки зовнішньоторговельної діяльності;
- проаналізувати актуальні тенденції та стан зовнішньої торгівлі на світовій арені;
- дослідити специфіку зовнішньої торгівлі України в умовах кризи;
- оцінити вплив кризових подій на товарну структуру зовнішньої торгівлі України;
- здійснити емпіричний аналіз впливу зовнішньої торгівлі послугами на макроекономічні показники України;
- ідентифікувати основні напрямки державної політики щодо розвитку зовнішньої торгівлі;

- виявити основні проблеми зовнішньої торгівлі в кризових ситуаціях та розробити рекомендації для їх подолання.

Об'єктом дослідження є відносини з приводу функціонування зовнішньоекономічної діяльності України як системної складової національної економіки.

Предметом дослідження виступає зовнішня торгівля України в умовах кризи, а також її вплив на макроекономічну стабільність.

Методи дослідження. У ході дослідження було використано комплекс методів наукового аналізу, зокрема: методи логічного та порівняльного аналізу для дослідження теоретичних основ і міжнародного досвіду; структурно-функціональний підхід дозволив оцінити товарну та регіональну структуру зовнішньої торгівлі України; для аналізу динаміки експорту та імпорту було використано статистичні методи, а для виявлення кількісного зв'язку між обсягами зовнішньої торгівлі та ВВП України – економетричне моделювання із використанням програмного забезпечення R; візуалізація динамічних змін і порівняння показників здійснена за допомогою графічного методу.

Інформаційну базу роботи становлять офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Національного банку України, Міністерства економіки України, звіти міжнародних організацій (Світового банку, МВФ, СОТ, UNCTAD), аналітичні матеріали провідних науково-дослідних установ, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з питань розвитку зовнішньої торгівлі в умовах кризових явищ.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі зовнішньої торгівлі України в умовах повномасштабної війни з урахуванням трансформацій логістичних маршрутів, зміни географічної та товарної структури експорту й імпорту, а також у побудові економетричної моделі, яка дозволяє кількісно оцінити вплив зовнішньоторговельної активності на динаміку ВВП України. У роботі

запропоновано оновлений підхід до формування стратегічних напрямів зовнішньоторговельної політики у кризових умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення державної політики у сфері зовнішньої торгівлі, формування антикризових заходів та економічного прогнозування. Запропоновані рекомендації можуть бути застосовані органами державного управління, аналітичними центрами та підприємствами для адаптації до нових умов зовнішньоекономічної діяльності, диверсифікації торговельних ризиків та посилення економічної стійкості України, зокрема такими установами, як Міністерство економіки України, Державна митна служба України, Торгово-промислова палата України, Інститут економіки та прогнозування НАН України, Центр економічної стратегії.

Апробація матеріалів кваліфікаційної роботи. Основні напрацювання та висновки наукового дослідження було оприлюднено на Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених «Актуальні соціально-економічні проблеми в умовах невизначеності» (м. Київ, 18 квітня 2025 року) (додаток А).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (67 найменувань) і додатків. Загальний обсяг тексту складає 72 сторінки, з яких 53 сторінки основного тексту, що містить 11 рисунків, 4 таблиці та 5 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В КРИЗОВИХ ОБСТАВИНАХ

1.1. Сутність, еволюція та структура зовнішньої торгівлі як складової економічної системи в кризових умовах

Розвиток та функціонування зовнішньої торгівлі є невід'ємною складовою економічної системи будь-якої країни, особливо в умовах глобалізації та інтеграції світових ринків. Вона відіграє вагомую роль у забезпеченні економічного зростання, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки та покращенні добробуту населення.

Зовнішня торгівля являє собою сферу товарно-грошових відносин між країнами, яка базується на міжнародному поділі праці, включає експорт та імпорт товарів і послуг. Вона забезпечує економіку необхідними ресурсами і товарами, сприяє розширенню ринків збуту для національних виробників, стимулює конкуренцію та підвищення ефективності виробництва, залучає іноземні інвестиції та технології, а також сприяє міжнародній спеціалізації та кооперації [23, с. 8-17].

У кризових умовах роль зовнішньої торгівлі набуває особливого значення. З одного боку, вона може стати джерелом додаткових проблем, пов'язаних із залежністю від зовнішніх ринків та вразливістю до глобальних шоків. З іншого боку, зовнішня торгівля може виступати інструментом подолання економічних труднощів, забезпечуючи доступ до необхідних ресурсів та ринків збуту.

Еволюція зовнішньої торгівлі є тісно пов'язаною з розвитком світової економіки та економічними кризами, що відбувались протягом історії людства. Відтак перші міжнародні економічні відносини почали формуватися ще за часів Римської імперії, проте свого основного розвитку здобули вже за часів Великих географічних відкриттів – період, який парадоксально співпадав з початком регресу продуктивних сил Західної Європи. Тоді, зважаючи на економічну, політичну,

соціальну, науково-технічну, інформаційну та ідеологічну готовність до кардинальних змін, було досягнуто економічне піднесення Європи та прискорено процес переходу до капіталістичного ведення господарства [2]. Так, Великі географічні відкриття заклали нові торговельні шляхи та надали доступ до невідомих раніше ресурсів, що, у свою чергу, сформувало міцні торговельні зв'язки між країнами-колонізаторами та їхніми колоніями. Крім того, саме на цей період припадає явище значного підвищення цін на благородні метали в Європі, що в науковій літературі отримало назву «революція цін». Цей процес також мав далекосяжні наслідки на еволюцію міжнародної торгівлі та глобалізацію світового господарства в цілому, оскільки створив сприятливі умови для промислового перевороту (друга половина XVII ст.), забезпечивши при цьому необхідні ресурси, капітал та стимули для розвитку промисловості [16, с. 25-26].

Найбільш суттєвого зростання світове господарство досягло вже після промислового перевороту – так званого переходу від мануфактури до фабрично-заводської системи машинного виробництва. Ця трансформація, що охопила основні галузі економіки, стала каталізатором для формування глобальної економіки. Разючі зміни у веденні господарства, поєднані з політикою протекціонізму та активним залученням нових регіонів до міжнародного товарообміну, призвели до збільшення обсягів виробництва товарів у світі, що, у свою чергу, стимулювало подальший стрімкий розвиток міжнародної торгівлі [25, с. 380-382].

У таблиці 1.1. наведені етапи розвитку світової економіки та торгівлі, де можна чітко прослідкувати їх тісний взаємозв'язок. Від обмеженого обміну в доіндустріальну епоху до глобальних цифрових платформ сучасності, кожен етап характеризується розширенням та ускладненням міжнародних торговельних відносин. Так, промислова революція стимулювала зростання обсягів торгівлі, а епоха монополістичного капіталізму призвела до формування світового ринку. Післявоєнний період Другої світової ознаменувався створенням міжнародних

економічних інститутів та лібералізацією торгівлі. Глобалізація та інформаційна революція, у свою чергу, радикально змінили характер міжнародного обміну, а сучасний етап характеризується цифровізацією торгівлі.

Таблиця 1.1.

Основні етапи розвитку світової економіки

Назва етапу	Період	Основні характеристики
Доіндустріальна (аграрна) економіка	До XVIII століття	Сільське господарство як основа економіки; ручна праця та примітивні технології; обмежена зовнішня торгівля, переважно товарами розкоші; формування перших міжнародних торгових компаній
Промислова революція	XVIII – XIX століття	Механізація виробництва, розвиток фабричної системи, урбанізація; колоніальна експансія як джерело ресурсів та ринків збуту; розширення міжнародної торгівлі сировиною та готовою продукцією
Епоха монополістичного капіталізму	Кінець XIX – початок XX століття	Формування великих корпорацій та монополій; експорт капіталу; посилення протекціонізму в міжнародній торгівлі; формування світового ринку
Формування світової економіки після Другої світової війни	XX століття	Створення Бреттон-Вудської системи; формування міжнародних економічних організацій (МВФ, Світовий банк, ГАТТ/СОТ); деколонізація та поява нових незалежних держав; лібералізація міжнародної торгівлі
Глобалізація та інформаційна економіка	Кінець XX – початок XXI століття	Розвиток інформаційних технологій; формування глобальних виробничих ланцюгів; інтенсифікація міжнародної торгівлі та фінансових потоків; поява електронної комерції
Сучасний етап	XXI століття – сьогодні	Цифрова трансформація економіки; розвиток платформної економіки; впровадження технологій штучного інтелекту та великих даних; зростання ролі електронної комерції в міжнародній торгівлі

Джерело: створено автором на основі [22, с. 40-43]

Кожна стадія еволюції глобальної економіки та зовнішньої торгівлі супроводжувався кризовими явищами, які вимагали адаптації та трансформації торговельних відносин. Так, у період Великих географічних відкриттів зміни були викликані колоніальними війнами та конкуренцією між європейськими державами за нові ринки та ресурси, що призвело до перших спроб врегулювання міжнародної торгівлі та створенню меркантилізму, як теорії.

За часів промислового перевороту кризи сприяли створенню нових економічних теорій, таких як класична економічна теорія А. Сміта та порівняльні переваги Д. Рікардо, що заклали основу для розуміння того, як країни можуть отримувати вигоду від міжнародної торгівлі навіть в умовах криз.

А. Сміт акцентував увагу на тому, що країнам варто зосереджуватися на виробництві товарів, у яких вони мають беззаперечні переваги – виробництво таких товарів є більш ефективним і менш затратним порівняно з іншими державами. Він підкреслював, що вільна торгівля сприяє отриманню вигоди від такої спеціалізації, допомагаючи підвищити загальну ефективність праці [48, с. 326-330].

Д. Рікардо, у свою чергу, розвинув теорію порівняльних переваг, де стверджував, що навіть попри наявність у країни абсолютних переваг у виробництві всіх товарів, вона має спеціалізуватися на виробництві товарів, у яких має найбільшу відносну перевагу, тобто найменші альтернативні витрати. Він наголошував, що в межах зовнішньої торгівлі це дозволить країнам отримувати найбільшу вигоду, оскільки країна буде зосереджена на виробництві товарів, які вона виготовляє найбільш ефективно [45, с. 133-134].

У ХХ столітті світ пережив дві світові війни та Велику депресію, які спричинили масштабні економічні потрясіння та стимулювали подальший розвиток економічної думки, зокрема кейнсіанства, яке обґрунтовувало важливість державного втручання в економіку. Після Другої світової війни процес інтернаціоналізації та співпраці посилювався і поступово призвів до створення нових міжнародних економічних інституцій, таких як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світова організація торгівлі (СОТ), покликаних стабілізувати світову економіку та сприяти розвитку торгівлі. Починаючи з 1980-х років світ зіткнувся з багатьма фінансовими кризами, відбулися економічні потрясіння в постсоціалістичних країнах. Ці події підкреслили важливість гнучкої економічної політики та лібералізації ринків. У відповідь на ці потрясіння економічна думка

стала більш інклюзивною, включаючи аспекти глобалізації, сталого розвитку та регулювання фінансових ринків [5, с. 23-24].

У період 2022–2025 років проблематику функціонування зовнішньої торгівлі в умовах кризових явищ досліджували низка українських науковців. Є. Редзюк у своїй роботі звертає увагу на те, що військова агресія Росії проти України спричинила дестабілізацію глобальних постачань товарів і ресурсів, що негативно позначилось на фінансовій та інвестиційній діяльності у світі [43]. Н. Гуляєва, І. Вавдійчик та В. Мельник підкреслюють необхідність адаптації торговельної політики України до умов воєнного стану шляхом переорієнтації на нові ринки та зміцнення логістичних ланцюгів [6]. В. Туляков, С. Якубовський та А. Труба, застосовуючи модель векторної авторегресії, довели, що експорт до країн ЄС має статистично значущий вплив на ВВП України, що засвідчує важливість європейського вектора у зовнішньоекономічній діяльності [53]. А. Сімахова аналізує структурні зміни у зовнішній торгівлі, спричинені війною, наголошуючи на необхідності перегляду торговельних стратегій України в умовах зміненої геоекономічної реальності [47]. Ці дослідження формують наукове підґрунтя для розробки адаптивних та ефективних торговельних стратегій в умовах криз.

Основні теорії міжнародної торгівлі можна поділити на класичні (країно-орієнтовані) та сучасні (фірмо-орієнтовані) підходи. Згадані класичні теорії, такі як меркантилізм, теорія абсолютних переваг, теорія порівняльних переваг та теорія співвідношення факторів виробництва, заклали фундамент для розуміння міжнародної торгівлі на рівні країн (Додаток Б). Вони пояснюють, чому країни торгують між собою та як вони можуть отримувати вигоду від міжнародного обміну. У той же час сучасні теорії, включаючи теорію подібності країн, теорію життєвого циклу продукту, теорію глобального стратегічного суперництва та теорію національної конкурентної переваги, зосереджуються на ролі фірм у міжнародній торгівлі (Додаток В). Теорії враховують такі фактори, як технологічні інновації, стратегії компаній та національні особливості, що впливають на

конкуентоспроможність на глобальному ринку. Жодна окрема теорія не може повністю пояснити складність сучасної міжнародної торгівлі, проте їх розуміння продовжує еволюціонувати разом із розвитком світової економіки, що відображає динамічну природу зовнішньої торгівлі та її постійну адаптацію до нових економічних реалій [35].

Структура зовнішньої торгівлі є складною та багатогранною, її можна розглядати з різних аспектів. На рисунку 1.1 проілюстрований поділ за напрямком руху товарів, за видами та за географією.

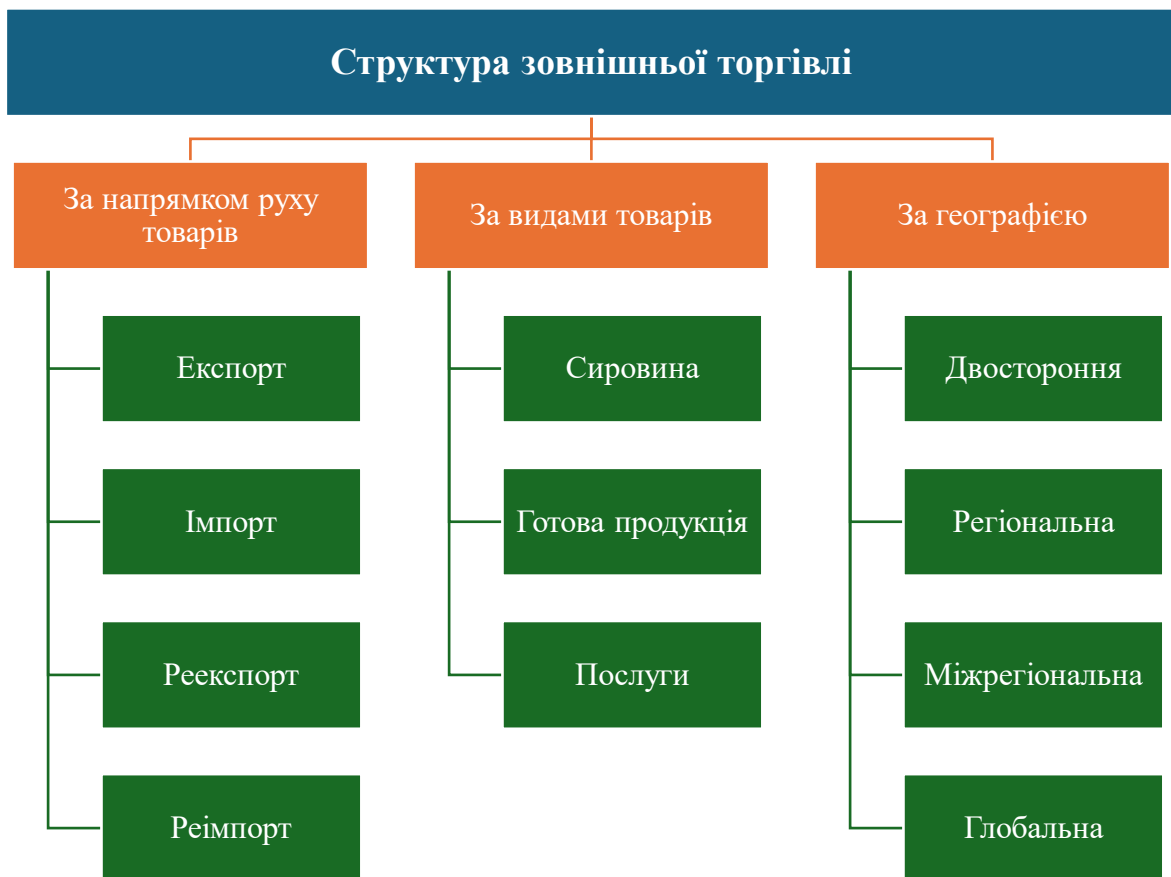

Рис. 1.1. Структура зовнішньої торгівлі

Джерело: створено автором на основі [4, с. 11]

У кризових умовах структура зовнішньої торгівлі може зазнавати суттєвих змін. Наприклад, може відбуватися переорієнтація на нові ринки, зміна товарної структури експорту та імпорту, посилення ролі держави в регулюванні

зовнішньоторговельних відносин. Ці зміни можуть бути викликані різними факторами, такими як економічна нестабільність (коливання валютних курсів, інфляція, зниження платоспроможного попиту), політичні фактори (торговельні війни, санкції, зміни в міжнародних відносинах), глобальні кризи (пандемії, природні катастрофи, фінансові кризи) та технологічні зміни (діджиталізація, автоматизація, зміни в логістичних ланцюгах).

Для ефективного функціонування зовнішньої торгівлі в кризових умовах необхідно впроваджувати комплекс заходів, який включає диверсифікацію експортних та імпорتنих потоків, розвиток гнучких механізмів адаптації до змін на світових ринках, посилення конкурентоспроможності національних виробників, впровадження інноваційних технологій в зовнішньоторговельні операції та вдосконалення систем управління ризиками у зовнішній торгівлі. В умовах кризи та нестабільності основоположним завданням для держави та бізнесу є знаходження балансу між використанням можливостей, які надає зовнішня торгівля, та мінімізацією пов'язаних з нею ризиків.

Отже, зовнішня торгівля є складною та динамічною системою, яка відіграє значиму роль у функціонуванні національної економіки. В кризових умовах її роль та структура зазнають суттєвих змін, що вимагає від усіх учасників зовнішньоекономічної діяльності гнучкості та адаптивності.

1.2. Методи регулювання зовнішньої торгівлі

Важливість ефективного регулювання зовнішньої торгівлі зростає в умовах кризових явищ, коли країни прагнуть захистити свої економічні інтереси та підтримати національних виробників. Методи регулювання зовнішньої торгівлі зазвичай поділяють на тарифні та нетарифні, кожен з яких має свої специфічні особливості та сфери застосування.

Тарифні методи регулювання базуються на використанні митних тарифів - систематизованих переліків ставок мита, якими обкладаються товари при перетині митного кордону держави (рис. 1.2.).

Рис. 1.2. Функції митних тарифів

Джерело: створено автором на основі [14, с. 26]

Нетарифні методи регулювання міжнародної торгівлі є важливим інструментом державної політики, що доповнює митні тарифи. Вони поділяються на кількісні, приховані та фінансові. Оскільки їх складно піддати чіткій кількісній оцінці, вони менш повно відображені у статистиці. При цьому вони вважаються політично прийнятними, оскільки не створюють прямого податкового навантаження на населення. Кількісні методи включають квоти та ліцензування, які обмежують обсяги експорту чи імпорту певних товарів, що дозволяє країнам регулювати внутрішній ринок, захищаючи національних виробників. Приховані методи охоплюють технічні бар'єри (наприклад, сертифікаційні вимоги), внутрішні податки, політику державних закупівель та вимоги щодо локального виробництва.

Вони часто застосовуються для обмеження доступу іноземних товарів без порушення міжнародних угод. Фінансові методи, такі як експортні субсидії, надають виробникам додаткові переваги, зменшуючи собівартість товарів і підвищуючи їхню конкурентоспроможність на світовому ринку. Разом ці методи створюють багаторівневу систему регулювання, яка впливає на глобальні торговельні потоки [4, с. 33-37].

Нетарифні методи регулювання часто вважаються більш гнучкими та ефективними порівняно з тарифними, оскільки міжнародні угоди часто обмежують використання саме митних тарифів. Однак вони можуть бути менш прозорими та складнішими для моніторингу та регулювання на міжнародному рівні.

У період економічних криз або інших надзвичайних ситуацій країни часто вдаються до посиленого регулювання зовнішньої торгівлі. Це може включати і тимчасове підвищення митних тарифів, і введення додаткових нетарифних обмежень, і інколи навіть повну заборону на експорт або імпорту певних товарів. Яскравим прикладом регулювання зовнішньої торгівлі є Закон Смута-Хоулі, що підписаний у 1930 р., та суттєво підвищив мита США на понад 20 000 імпортованих товарів, намагаючись захистити внутрішню економіку в період Великої депресії. Однак він спровокував відповідні торговельні бар'єри з боку інших країн, що призвело до скорочення міжнародної торгівлі, падіння експорту та поглиблення економічної кризи. Закон став прикладом негативних наслідків протекціоністської політики, демонструючи, як надмірне втручання у зовнішню торгівлю може призвести до ізоляції ринку та загострення економічних проблем [1, с. 15].

Іншим прикладом є пандемія COVID-19, за якої, станом на 18 травня 2020 р., 85 країн і митних територій запровадили заборони та обмеження на експорт медичних виробів та обладнання для боротьби з пандемією COVID-19. Обмеження стосувалися переважно особистих засобів захисту, таких як маски та рукавички, а також санітайзерів, фармацевтичних препаратів і продуктів харчування. Близько половини цих обмежень мали конкретний термін дії, середнє – 98,4 дні [66, с. 33].

Для України прикладом є квотування експорту солі. Так, у 2025 році Кабінет Міністрів України визначив товари, які підлягають ліцензуванню при експорті та імпорті, визначивши також квоти на ці товари. В даному переліку була встановлена квота у розмірі 0 тонн для солі, яка придатна до споживання людьми [16]. Причиною тому є окупація російськими військами Соледару, який історично був важливим центром видобутку солі в Україні, яка призвела до суттєвого дефіциту солі на внутрішньому ринку країни, що змусило уряд запровадити жорсткі заходи для обмеження експорту та забезпечення потреб внутрішнього ринку.

На прикладі таких різних випадків можна побачити, що заходи регулювання зовнішньої торгівлі можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки. Негативні наслідки включають зниження обсягів міжнародної торгівлі та поглиблення економічних криз. Водночас, позитивні наслідки можуть включати тимчасову стабілізацію внутрішнього ринку, захист національного виробника, формування стратегічних резервів та формування нових економічних альянсів (рис. 1.3.).

Тимчасова стабілізація внутрішнього ринку	Контроль за імпортом і експортом допомагає згладити різкі коливання цін на внутрішньому ринку, що особливо важливо для підтримки соціальної стабільності в умовах війни або глибокої економічної кризи.
Захист національного виробника	Тимчасові обмеження на імпорт можуть стимулювати внутрішнє виробництво та забезпечувати сталих доходів, зберігати робочі місця
Формування стратегічних резервів	Обмеження на експорт або пріоритет імпорту дозволяють накопичити життєво необхідні запаси — продовольства, пального, медикаментів, енергоносіїв — які можуть стати критичними в умовах тривалих криз чи блокад.
Формування нових економічних альянсів	В умовах кризи активізується співпраця з партнерами, які готові надати підтримку. Це стимулює укладання угод про преференційні умови торгівлі, створення “зелених коридорів” для критичного імпорту тощо.

Рис. 1.3. Позитивні наслідки регулювання зовнішньої торгівлі під час криз

Джерело: власна розробка автора

Як видно з рисунка, регулювання зовнішньої торгівлі під час криз забезпечує стабілізацію внутрішнього ринку через контроль імпорту і експорту, згладжує цінові коливання та захищає національного виробника. Це дозволяє формувати стратегічні резерви критичних товарів і стимулює створення нових економічних альянсів з особливими умовами для необхідного імпорту.

Загалом, застосування тарифних і нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі дозволяє державі гнучко реагувати на внутрішні та зовнішні виклики. У кризові періоди ці інструменти можуть відігравати вирішальну роль у збереженні економічної стабільності, підтримці ключових секторів економіки та забезпеченні населення критично важливими ресурсами.

1.3. Інституційне забезпечення зовнішньоторговельної діяльності

Вагому роль у регулюванні зовнішньої торгівлі відіграє інституційне середовище, зокрема міжнародні організації та угоди. Світова організація торгівлі [67] є основним гравцем у встановленні правил міжнародної торгівлі та вирішенні торгівельних суперечок між країнами. Важливим елементом є стаття XI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) [36] 1994 року, яка вимагає від членів СОТ усунення кількісних обмежень на експорт і встановлює загальну заборону на застосування експортних обмежень, за винятком мит, податків, зборів.

Інші угоди СОТ, такі як Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (TRIMs) та Угода про захисні заходи, також містять положення щодо регулювання експортних обмежень [58, 57]. Важливо зазначити, що існують винятки з загальних правил, передбачені статтями XX та XXI ГАТТ, які дозволяють застосовувати експортні обмеження за певних обставин, наприклад, для захисту здоров'я населення або з міркувань національної безпеки [59, 60].

Практичне застосування методів регулювання зовнішньої торгівлі передбачає складну систему повідомлень та процедур. Члени СОТ зобов'язані інформувати організацію про будь-які кількісні обмеження, які вони застосовують, що забезпечує прозорість та дієвість міжнародної торговельної системи [62, с. 8-20].

В Україні інституційне забезпечення здійснюється державними, недержавними органами (товарні фонди, валютні біржі, торгово-промислові палати) та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Президент визначає основні напрями політики, в той час як Верховна Рада регулює законодавчі аспекти. Кабінет Міністрів України створює нормативні акти щодо зовнішньоекономічної діяльності та контролює їх виконання. Міністерство економіки забезпечує єдину політику і контроль, займається антидемпінговими розслідуваннями. Міністерство закордонних справ сприяє зовнішньополітичному забезпеченню економічних інтересів України. Існують також місцеві органи управління, які регулюють діяльність у регіонах, виконують програми розвитку та стимулювання експорту [42, с. 171-172]. Механізми регулювання включають митно-тарифні методи, валютні обмеження, кредити експортерам та інструменти державного регулювання, такі як оподаткування, митні тарифи, квотування і ліцензування, які були згадані в межах попереднього підрозділу.

Провідну роль у інституційному забезпеченні зовнішньоторговельної діяльності відіграють митні органи, які здійснюють контроль за дотриманням митного законодавства, забезпечують стягнення митних платежів та сприяють захисту національного ринку від недобросовісної конкуренції. Ефективність роботи митних органів має прямий вплив на швидкість та вартість здійснення зовнішньоторговельних операцій [24, с. 290-291].

Важливим елементом інституційного забезпечення є система технічного регулювання, стандартизації та оцінки відповідності, яка забезпечує відповідність товарів та послуг міжнародним стандартам якості та безпеки, що є критично важливим для успішного експорту продукції на зовнішні ринки. Гармонізація

національних стандартів з міжнародними та взаємне визнання процедур оцінки відповідності між країнами сприяє зниженню технічних бар'єрів у торгівлі

В Україні функції національного органу зі стандартизації виконує державне підприємство «УкрНДНЦ», що було визначено відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 1163. Це підприємство офіційно представляє Україну в таких міжнародних організаціях, як ISO (Міжнародна організація зі стандартизації) та ІЕС (Міжнародна електротехнічна комісія), а також співпрацює з європейськими структурами – СЕН (Європейським комітетом стандартизації) і СЕНЕЛЕС (Європейським комітетом з електротехнічної стандартизації) – у статусі організації-партнера [41].

Інституційне забезпечення включає в себе також і точкову реакцію на критичні ситуації в національній економіці. Так, наприклад, з початком повномасштабного вторгнення центрального значення набув розвиток транспортної інфраструктури України для забезпечення стабільного експорту з України. Відтак 18 березня 2024 року Кабінетом Міністрів України було схвалено «План України», в межах якого зокрема встановлювались наступні пріоритети інвестицій:

- Відновлення основної інфраструктури (мости, дороги, залізниця, аеропорти).
- Реконструкція портів та розвиток річкових перевезень.
- Оновлення рухомого складу (електропоїзди, тепловози, вагони з нульовими викидами).
- Модернізація залізниць відповідно до стандартів TEN-T (електрифікація, будівництво колій європейської ширини, оновлення 250 електровозів і 40 тепловозів) [20, с. 264-268].

Вагому роль в інституційному забезпеченні зовнішньоторговельної діяльності відіграють зокрема Організації з просування торгівлі (Trade Promotion

Organizations, TPOs), які створюються для подолання поширених перешкод, з якими стикаються фірми при виході на міжнародні ринки, наприклад брак інформації про іноземні ринки, труднощі з відкриттям нових експортерів, координаційні провали та відсутність приватних страхових схем [38, с. 1-3]. Згідно з дослідженням Світового банку (2021-2022 рр.), середній бюджет ТРО в країнах з високим рівнем доходу становить близько 30 млн дол. США, тоді як у країнах з низьким рівнем доходу – лише 1,5 млн дол. США [33, с. 7].

Яскравим прикладом подібної організації є JETRO, (Japan External Trade Organization), яка займається розвитком економічних зв'язків між Японією та іншими країнами. На момент її створення у 1958 році, головна мета полягала у підтримці японського експорту, однак у сучасних умовах її діяльність більше орієнтована на залучення іноземного капіталу в економіку Японії, а також на допомогу малим і середнім підприємствам у виході на міжнародні ринки, щоб вони могли успішно конкурувати та збільшувати свій експортний потенціал [28].

У межах України прикладом ТРОs слугує Приватне акціонерне товариство «Експортно-кредитне агентство» («ЕКА»), засноване Кабінетом Міністрів України. Основною метою товариства є стимулювання українського експорту, захист українських експортерів та співпраця з міжнародними організаціями [19]. Згідно зі звітом агентства, протягом 2024 року було підтримано 69 експортерів, укладено 98 угод. Експортери отримали 1,04 млрд грн фінансування завдяки діяльності ПрАТ «ЕКА» [34].

Таким чином, інституційне забезпечення зовнішньоторговельної діяльності є складною та багатогранною системою, що включає широкий спектр державних та недержавних інституцій. Ефективність цієї системи має прямий вплив на конкурентоспроможність країни на світових ринках, її здатність захищати національні економічні інтереси та використовувати можливості, що надає міжнародна торгівля для економічного розвитку.

Висновки до розділу 1

У першому розділі досліджено теоретико-методологічні основи зовнішньої торгівлі в умовах кризи, що дозволило зробити висновки.

1. Зовнішня торгівля виступає системоутворюючим компонентом економіки, що забезпечує інтеграцію країни у світове господарство, доступ до технологій, ринків збуту та ресурсів. У кризових умовах її роль зростає подвійно: з одного боку, вона піддається зовнішнім шокам, з іншого – може виступати драйвером економічної стабілізації та зростання.

2. Еволюція зовнішньої торгівлі історично відображає зміну глобальних економічних парадигм, зокрема перехід від ізоляціонізму до лібералізації, зростання ролі послуг, цифрової торгівлі та регіоналізації. Кризи – економічні, фінансові чи геополітичні – посилюють структурні зрушення у зовнішньоторговельній моделі та впливають на зміну торгових пріоритетів.

3. Методи регулювання зовнішньої торгівлі є вирішальними для національної економічної безпеки. У сучасних умовах важливо поєднувати тарифні та нетарифні інструменти, такі як технічні бар'єри, квоти та субсидії, що формує гнучку політику реагування на зовнішні виклики. Зокрема державна інтервенція, значущість якої зростає в кризових умовах.

4. Інституційне забезпечення зовнішньоторговельної діяльності визначає ефективність функціонування всієї системи зовнішньоекономічних зв'язків. Важливу роль відіграють як міжнародні організації (зокрема СОТ, ЮНКТАД, ЄС), так і національні структури (митна служба, міністерства, агентства підтримки експорту), координація яких стає важливою в умовах глобальної нестабільності.

Отже, зовнішня торгівля є індикатором економічної відкритості та інструментом антикризового управління. Розуміння її основ і механізмів регулювання формує базу для ефективної економічної політики та подальшого аналізу зовнішньої торгівлі України в наступних розділах.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У ПЕРІОД ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

2.1. Аналіз сучасного стану та основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі у світовій економіці

Зовнішня торгівля є одним із основних елементів функціонування глобальної економіки, що забезпечує розподіл ресурсів, стимулює економічне зростання та сприяє міжнародній кооперації. Протягом останніх десятиліть обсяги світового експорту демонстрували загальну тенденцію до зростання, однак упродовж 21-го століття цей процес неодноразово зазнавав впливу глобальних викликів – зокрема фінансової кризи 2008 року, пандемії COVID-19, енергетичної нестабільності, геополітичної напруги та регіональних конфліктів (рис. 2.1).

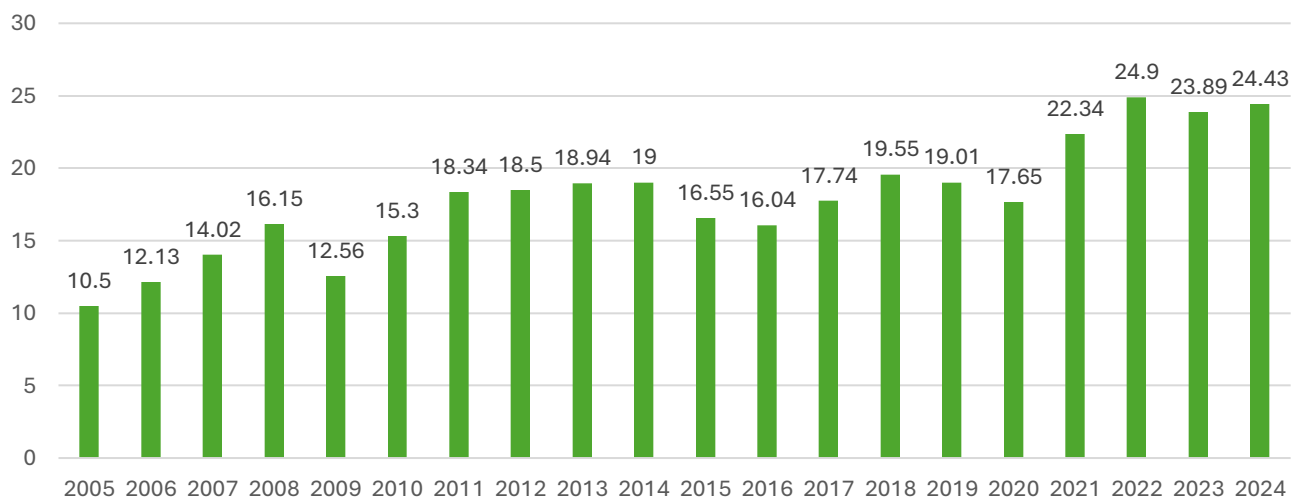

Рис. 2.1. Обсяги світового експорту, трлн дол. США

Джерело: створено автором на основі [49; 63]

Упродовж 2005-2024 років світовий експорт демонстрував переважно позитивну динаміку, однак розвиток міжнародної торгівлі неодноразово зазнавав впливу кризових явищ. У 2005-2008 роках спостерігалось поступове зростання обсягів експорту з 10,5 до 16,15 трлн дол. США, що було зумовлено активною

фазою глобалізації, зростанням виробничої кооперації між країнами та розширенням світових ринків. Водночас вже у 2009 році відбулося суттєве зниження – на 32,2%, що пов'язано з глобальною фінансово-економічною кризою.

У 2010-2014 роках світова торгівля поступово відновилася, і в 2014 році обсяги експорту досягли 19 трлн дол. США. Проте у 2015-2016 роках експорт знову скоротився через падіння цін на сировинні товари та уповільнення економічного зростання в країнах, що розвиваються. Наступний етап (2017-2018 рр.) відзначився позитивною динамікою та наближенням до попередніх рекордних показників, однак вже у 2019 році темпи зростання вповільнилися внаслідок посилення торговельної напруги між провідними економіками світу.

Пандемія COVID-19 у 2020 році зумовила нове зниження обсягів світового експорту до 17,65 трлн дол. США, водночас у 2021-2022 роках світова торгівля швидко відновилася, досягнувши історичного максимуму в 24,9 трлн дол. США, за рахунок зростання цін на енергоресурси, активізації попиту після карантинних обмежень та загального відновлення світової економіки. У 2023-2024 роках обсяги експорту складають близько 24 трлн дол. США, що свідчить про перехід до фази уповільнення зростання на тлі збереження геополітичної нестабільності, інфляційного тиску та структурних трансформацій у глобальній торгівлі.

Структура світової торгівлі залишається традиційно орієнтованою на товари, проте частка торгівлі послугами поступово зростає (табл. 2.1). Аналіз структури світової торгівлі за 2018-2023 роки свідчить про стабільне домінування машин і транспортного обладнання, частка яких щорічно перевищує 30% від загального обсягу. Значну роль відіграють паливні та гірничовидобувні продукти, обсяги яких демонстрували суттєве зростання у 2022 році на тлі енергетичної кризи. Хімічна продукція стабільно утримує близько 12-13% загального обсягу. Водночас зростає значення послуг: їх частка збільшилася з 31,6% у 2018 році до 33,7% у 2023 році, що свідчить про поступовий перехід до цифрової економіки та «економіки знань». Сільськогосподарська продукція, текстиль і одяг залишаються стабільними

товарними групами експорту, демонструючи відносну стійкість навіть у періоди глобальних потрясінь.

Таблиця 2.1.

**Структура світової торгівлі за товарними групами,
2018-2023 рр., млрд дол. США**

Товарна група	Роки					
	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Сукупний обсяг торгівлі за товарними групами*	19 547	19 008	17 648	22 290	24 904	23 886
Сільськогосподарська продукція	1 807	1 784	1 808	2 140	2 324	2 300
Паливні та гірничовидобувні продукти	3 266	3 094	2 323	3 641	5 163	4 261
Залізо і сталь	470	419	364	584	622	541
Хімічні продукти	2 247	2 205	2 211	2 789	3 056	2 813
Машини та транспортне обладнання	6 640	6 509	6 164	7 339	7 685	7 976
Текстиль	312	305	329	353	353	324
Одяг	494	496	450	545	578	548
Інше	4 311	4 196	3 998	4 897	5 123	5 124
<i>*з яких послуги</i>	6 186	6 396	5 320	6 397	7 412	8 057

Джерело: створено автором на основі [64; 65]

Упродовж останніх років світова торгівля функціонувала в умовах посиленої нестабільності, спричиненої низкою взаємопов'язаних глобальних криз, що суттєво вплинули як на обсяги зовнішньоекономічної діяльності, так і на її структуру. Одним із перших масштабних шоків стало поширення пандемії COVID-19 у 2020 році, за якої були запроваджені жорсткі карантинні обмеження, що призвели до скорочення промислового виробництва, зупинки значної частини транспортного сполучення та падіння світового попиту. Як наслідок, обсяги світового експорту суттєво знизилися, а більшість країн зіштовхнулися з кризою постачань і затримками у ланцюгах поставок [31, с. 815-816].

Як приклад, що додатково загострив кризу глобальної логістики, слід виокремити інцидент із судном Ever Given, яке 23 березня 2021 року заблокувало Суецький канал – один із головних морських торговельних маршрутів, яким щороку транспортується понад мільярд тонн вантажів (зокрема переміщення нафти та скрапленого газу), та який забезпечує 12-15% світової торгівлі. Контейнеровоз довжиною 400 метрів перекрив одноколіїний відрізок каналу, зупинивши рух суден упродовж шести днів. Це спричинило затримку сотень суден і паралізувало транзит між Європою, Азією та Америкою [37, с. 232].

Наступною хвилею кризи став початок повномасштабної війни Російської Федерації проти України у лютому 2022 року, що призвело до масштабних порушень у глобальних ланцюгах постачання, зокрема у сфері торгівлі енергоресурсами, продовольчими товарами та металами. Україна та Росія до війни залишались основними експортерами зерна, соняшникової олії, добрив, вуглеводнів, а також залізорудної сировини. Перебої у виробництві та логістиці в обох країнах призвели до значного зростання цін і інфляційного тиску в багатьох країнах [61, с. 2-8].

Згідно з дослідженням М. Ардан, А. Марзаман та С.Дені, потрясіння від початку повномасштабної війни було настільки сильним, що ставило під загрозу глобальну продовольчу безпеку. При чому світ страждав не тільки від недостатнього постачання пшениці та кукурудзи, як основних експортних культур України, вартість яких на світовому ринку зросла на 35%, а й від підвищення цін на рис та рисові добавки, як товара-субститута [32, с. 59].

Жорсткі економічні санкції проти Російської Федерації з боку ЄС, США та інших провідних країн мали довгострокові наслідки для міжнародної торгівлі. Обмеження на експорт і імпорт, відключення від SWIFT, заборона доступу до технологій та обмеження капіталів призвели до зміщення торговельних потоків і нових партнерств [46, с. 285-286]. У той же час, згідно з дослідженням С. Штайнбаха, санкції накладені на Росію були занадто «повільними» і їх виявилось

недостатньо, щоб стримати експортний потенціал Росії. Замість очікуваного падіння обсягів експорту, Росія у лютому-серпні 2022 року експортувала на 31,7% більше мінеральних продуктів. Додатковою характерною рисою стала переорієнтація Росії на ринок Азії, де країна-агресор зазнала зростання експорту на 41,1 млрд дол. США, у той час як експорт у Північну Америку знизився на 2,1 млрд дол. США [48, с. 6]. Все це сприяло формуванню нової конфігурації глобальної торгівлі, яка все більше орієнтується на регіоналізацію, енергетичне переосмислення та зменшення залежності від нестабільних регіонів.

На цьому фоні цифровізація почала відігравати дедалі важливішу роль. Швидкий розвиток електронної комерції, цифрових платформ та інструментів логістичного менеджменту дозволив частково адаптуватися до нових реалій, зменшити транзакційні витрати та підтримати доступ до ринків у періоди фізичних обмежень [17, с. 218-220; 18]. Ці процеси стали не лише реакцією на кризу, а й каталізатором довгострокових змін у світовій торгівлі.

Отже, упродовж останніх 20 років світова торгівля зазнала суттєвих трансформацій під впливом як позитивних трендів глобалізації, так і низки кризових викликів, що регулярно та неконтрольовано виникали: фінансова криза 2008 року, пандемія COVID-19, інциденти на ключових логістичних маршрутах, а також повномасштабна війна в Україні – все це істотно змінило обсяги й структуру світового експорту. Зокрема, зростає частка послуг і високотехнологічної продукції, а торгівля сировинними товарами виявилася особливо вразливою до геополітичної нестабільності. У відповідь на кризові явища міжнародна торгівля продовжує адаптуватися, що проявляється у зміні логістичних ланцюгів, географічній переорієнтації партнерств та поступовому переході до цифрової економіки.

2.2. Тенденції та особливості розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах нестабільності

Зовнішня торгівля бере активну участь у формуванні економічного добробуту України, адже значна частина продукції, виробленої на національному рівні, зорієнтована не на внутрішнє споживання, а на зовнішні ринки (рис. 2.2). Це стосується аграрної продукції, металів, а також окремих видів промислових товарів, які традиційно забезпечували вагомому частку валютних надходжень до країни. Експорт став каналом інтеграції української економіки у світовий ринок, тоді як імпорт дозволяв компенсувати структурну недостатність окремих секторів, забезпечуючи технологічне оновлення та задоволення споживчого попиту.

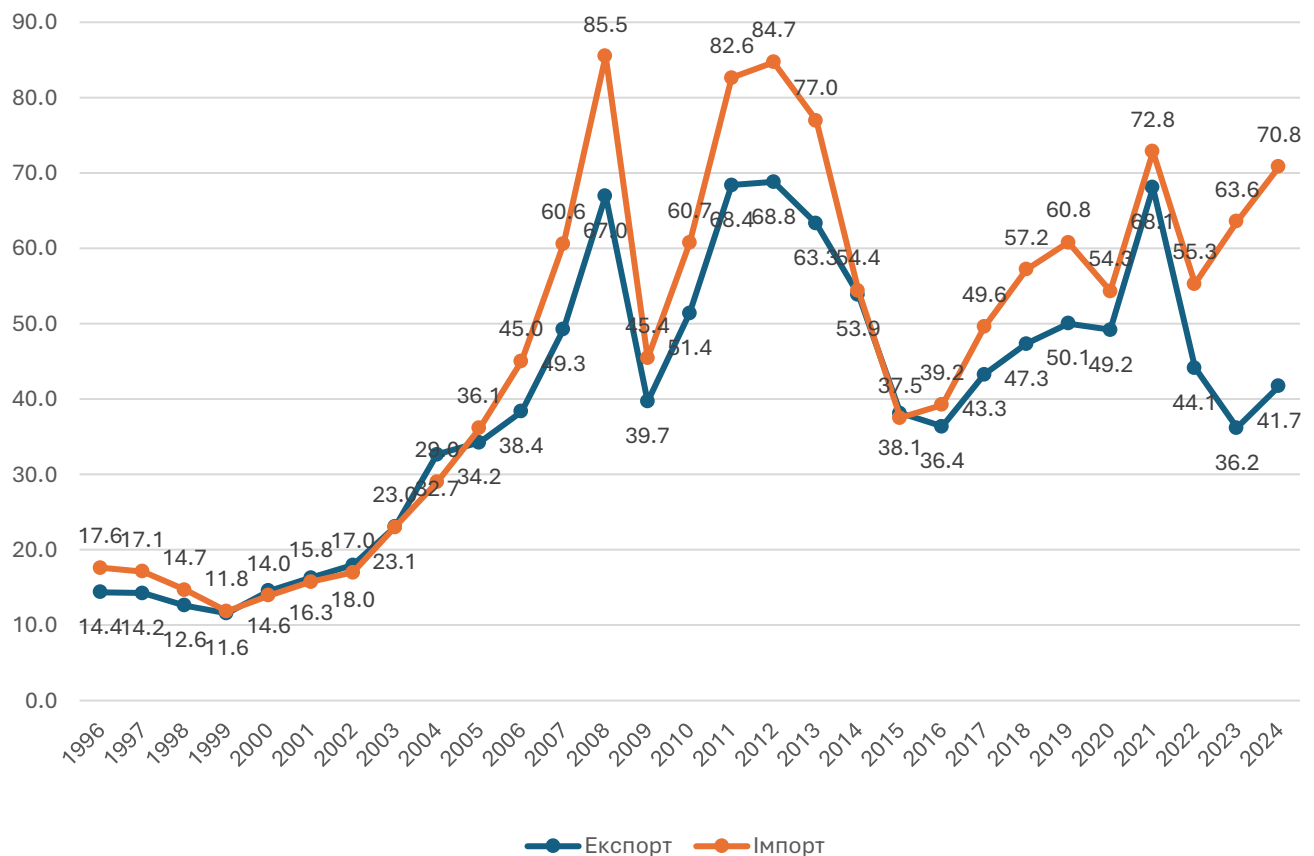

Рис. 2.2. Динаміка обсягів експорту та імпорту товарів України, 1996-2024 рр., млрд дол. США

Джерело: створено автором на основі [7]

Як видно з рисунка, упродовж 1996-2004 років спостерігалось поступове збільшення обсягів експорту та імпорту, що відображало відновлення економіки після трансформаційної кризи 1990-х років. Помітне зростання припадає на 2003-2004 роки: експорт зріс на 41,6%, сягнувши 32,7 млрд дол. США, а імпорт – на 26,1% (до 29,0 млрд дол. США), що свідчить про активізацію зовнішньоекономічної діяльності на тлі зростання світового попиту на українську сировину.

У 2005-2008 роках зафіксовано стрімке розширення зовнішньоторговельних операцій, з піком у 2008 році, коли експорт досяг 67,0 млрд дол. США, а імпорт – 85,5 млрд дол. США. Утім, уже в 2009 році внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи ці показники різко скоротилися – на 40,7% для експорту та 46,9% для імпорту. У 2010-2013 роках відбулося тимчасове поживлення зовнішньої торгівлі, однак починаючи з 2014 року, в умовах анексії АР Крим, воєнних дій на сході України та розриву економічних зв'язків із Російською Федерацією, експорт та імпорт суттєво скоротилися. Зокрема, у 2015 році експорт становив лише 38,1 млрд дол. США, а імпорт – 37,5 млрд дол. США.

У післякризовий період 2016-2019 років спостерігалось поступове відновлення зовнішньоторговельних потоків, яке, однак, не досягло рівнів початку 2010-х. Пандемія COVID-19 у 2020 році спричинила незначне зниження обсягів торгівлі, проте вже у 2021 році спостерігалось відновлення до довоєнного рівня.

Найглибші структурні зсуви у зовнішній торгівлі припадають вочевидь на 2022-2024 роки. Повномасштабна агресія Російської Федерації суттєво обмежила експортні можливості країни, особливо щодо логістики та інфраструктури. У 2023 році експорт скоротився на 15,0% по відношенню до показників 2022 року та сягнув 36,2 млрд дол. США, що є найнижчим показником за останні 18 років, тоді як імпорт зріс на 17,9% та склав 63,6 млрд дол. США, що призвело до значного негативного сальдо, та покращення експортної динаміки у 2024 році.

Таким чином, зовнішня торгівля України демонструє високу чутливість до глобальних та регіональних викликів. Структурне домінування імпорту над

експортом вказує на потребу в стратегічному переосмисленні торговельної політики та зміцненні позицій на міжнародних ринках.

На тлі змін у загальному обсязі зовнішньої торгівлі важливо проаналізувати еволюцію географічної структури торговельних зв'язків України (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Географічна структура експорту України, млн дол. США та частка у загальному обсязі, %

Країна-партнер	2001 рік		2013 рік		2021 рік		2024 рік	
	Обсяг експорту, млн дол. США	% від загального обсягу	Обсяг експорту, млн дол. США	% від загального обсягу	Обсяг експорту, млн дол. США	% від загального обсягу	Обсяг експорту, млн дол. США	% від загального обсягу
Російська Федерація	3 679,5	22,62%	15 065,1	23,80%	3 414,1	5,02%	21,0	0,05%
Туреччина	1 009,4	6,21%	3 805,5	6,01%	4 142,6	6,09%	2 208,0	5,29%
Італія	832,4	5,12%	2 357,6	3,72%	3 469,3	5,10%	1 935,7	4,64%
Німеччина	710,9	4,37%	1 603,8	2,53%	2 866,4	4,21%	2 840,8	6,81%
Сполучені Штати Америки	569,2	3,50%	888,3	1,40%	1 610,5	2,37%	874,9	2,10%
Китай	542,1	3,33%	2 726,7	4,31%	8 003,6	11,76%	2 393,8	5,74%
Польща	497,4	3,06%	2 547,8	4,02%	5 227,4	7,68%	4 708,9	11,28%
Білорусь	244,3	1,50%	1 983,6	3,13%	1 479,6	2,17%	1,7	0,004%
Казахстан	117,4	0,72%	2 120,0	3,35%	438,4	0,64%	291,5	0,70%
Інші	8 062,1	49,57%	30 213,6	47,73%	37 420,4	54,96%	26 456,8	63,39%
Всього	16 264,7	100%	63 312,0	100%	68 072,3	100%	41 733,1	100%

Джерело: створено автором на основі [9]

У 2001 році спостерігалася чітка орієнтація на пострадянський простір, передусім на Російську Федерацію, частка якої у структурі експорту становила 22,6%, а також на Білорусь (1,5%) і Казахстан (0,7%) і разом ці три країни формували близько 25% загального експорту України. У 2013 році уряд В. Януковича призупинив підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, обравши курс на поглиблення економічної інтеграції з Російською федерацією [26] та в 2013 року ця залежність лише посилилася з огляду на курс:

частка експорту до Росії зросла до 23,8%, Білорусі – до 3,1%, Казахстану – до 3,4%. Сукупна частка цих країн у 2013 році сягнула понад 30%, що свідчить про інтегрованість української економіки у торгівлю з країнами СНД. Водночас частки країн ЄС, США та Китаю здебільшого зменшувалися або залишалися стабільними.

Натомість вже у 2021 році простежується чітка переорієнтація українського експорту на ринки інших країн. Частка Росії впала до 5%, Казахстану – до 0,6%, а білорусі – до 2,2%. Одночасно суттєво зросли обсяги експорту до Китаю (майже 12%), Польщі (7,7%), Італії, Німеччини та Туреччини, що свідчить про поступовий перехід до диверсифікованої і менш ризикованої структури торговельних зв'язків.

У 2024 році з початком повномасштабного вторгнення цей тренд лише посилюється і частка Росії у загальному експорті знизилася майже до нуля (0,05%), Білорусі – до 0,004%, Казахстану – до 0,7%. Натомість Польща вийшла на перше місце серед торговельних партнерів (11,3%), значну вагу мають такі країни як Німеччина (6,8%), Китай (5,7%), Туреччина (5,3%) та Італія (4,6%).

Отже, протягом аналізованого періоду відбулося суттєве зменшення торговельної залежності від країн СНД, натомість помітне розширення економічної взаємодії з країнами ЄС, Азії та іншими державами, що є результатом як політичних трансформацій, так і стратегічного перегляду зовнішньоторговельних пріоритетів України. Більше того, географічна структура експорту стала значно більш диверсифікованою: у 2024 році жодна країна не перевищує 12% в загальному обсязі експорту, тоді як у 2013 році одна лише Росія становила майже чверть (23,8%).

Впродовж усіх років незалежності геополітичні чинники мали значний вплив на динаміку зовнішньоекономічної діяльності України. Анексія Криму, розрив відносин з окремими країнами, санкції та блокади призводили до зміни торговельних партнерів, скорочення експорту та втрати логістичних маршрутів. Подібні виклики показали вразливість національної економіки до зовнішніх шоків і засвідчили потребу в адаптивній торговельній політиці, здатній враховувати ризики політичної нестабільності.

2.3. Товарна структура зовнішньої торгівлі України під час кризових подій

Кризи як глобальні (наприклад, фінансова криза 2008 року чи пандемія COVID-19), так і внутрішні (військова агресія РФ у 2014 та 2022 роках) – істотно впливають на попит, виробництво та логістику, змінюючи структуру торгівлі. Дослідження динаміки та складу товарного експорту й імпорту дозволяє виявити галузі, як є стабільними та найбільш чутливі до потрясінь, а також які сектори демонструють потенціал для адаптації та розвитку в умовах нестабільності, що створює передумови для формування подальшої торговельної політики (рис. 2.3).

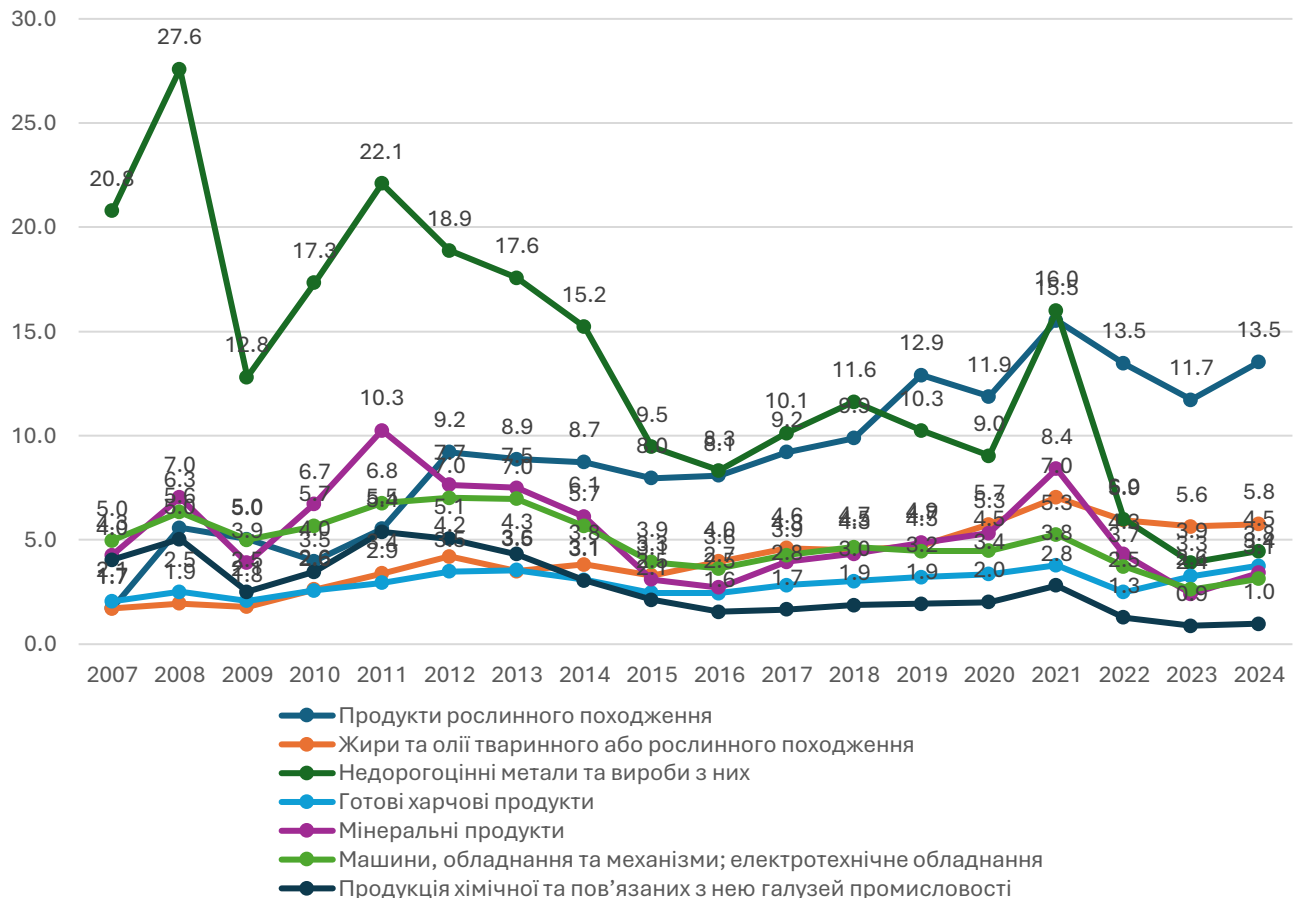

Рис. 2.3. Експорт України за основними товарними групами у 2007-2024 рр.,

млрд дол. США

Джерело: створено автором на основі [10]

Як видно з рисунка 2.3, кожна масштабна економічна, політична чи безпекова криза залишала відчутний слід у структурі експорту товарів, які Україна постачала на зовнішні ринки, тому далі доцільно виділити окремі етапи.

Етап 1: Світова фінансова криза 2008-2009 років. Першим суттєвим потрясінням для українського експорту стала світова фінансова криза 2008 року, яка призвела до різкого зниження попиту на металургійну продукцію, що суттєво вдарило по основній експортній складовій України того часу – недорогоцінним металам та спричинило зменшення валютних надходжень і скорочення виробництва у важкій промисловості. У 2008 році, перед початком спаду, спостерігалось зростання обсягів експорту за всіма основними групами, особливо за рахунок недорогоцінних металів (27,6 млрд дол. США), мінеральних продуктів (7,0 млрд дол. США) та продуктів рослинного походження (5,6 млрд дол. США). Проте вже у 2009 році обсяг експорту металів впав на 53,6% (до 12,8 млрд дол. США), а мінеральних продуктів – на 44,3% (до 3,9 млрд дол. США), що свідчить про високу чутливість ресурсно-сировинних товарів до глобального скорочення попиту. Водночас експорт агропродукції залишився відносно стабільним (5 млрд дол. США), що стало сигналом майбутньої переорієнтації структури експорту на менш циклічні галузі.

Етап 2: Криза 2013-2015 років: анексія Криму, війна на Донбасі та початок розриву зв'язків з Росією. Наступний переломний момент припав на 2013-2015 роки, коли анексія Криму та початок бойових дій на Донбасі призвели до втрати інфраструктури на сході країни, логістичних шляхів і потужностей в металургії, хімічній промисловості та машинобудуванні. У 2013 році структура експорту України була зосереджена переважно на металах, продукції рослинного походження та мінеральних ресурсах (17,6; 8,9 та 7,5 млрд дол. США відповідно). Проте вже у 2015 році дана структура зазнала суттєвих змін. Обсяг експорту металів впав до 9,5 млрд дол. США, а продукції хімічної промисловості – з 4,2 млрд дол. США до 2,1 млрд дол. США, що було обумовлено втратою частини промислових

підприємств на тимчасово окупованих територіях, розривом технологічної кооперації з Росією та загальним падінням економіки. У той самий час агропромисловий сектор зберіг відносну стійкість. Продукти рослинного походження експортувались на суму 8,0 млрд дол. США, жири та олії – на 3,3 млрд дол. США: саме аграрна продукція поступово почала відігравати роль стабілізатора у зовнішній торгівлі.

Етап 3: Пандемія COVID-19. Період пандемії 2020 року мав менш драматичний вплив у порівнянні з попередніми кризами, однак також спричинив деякі корекції. Помітне скорочення експорту металів (до 9,0 млрд дол. США), машинобудування (4,5 млрд дол. США) і хімічної продукції (2,0 млрд дол. США) відображало зниження інвестиційного попиту в глобальному масштабі. Водночас експорт олій (5,7 млрд дол. США) та зернових (11,9 млрд дол. США) залишився на високому рівні, що підтверджує їхню відносну антикризову стійкість.

Етап 4: Повномасштабна війна 2022-2024 років. Найбільший виклик для товарної структури експорту Україна пережила після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. Порівняно з 2021 роком, експорт недорогоцінних металів обвалився на 62,5% до 6,0 млрд дол. США, а у 2023 році – ще нижче, до 3,9 млрд дол. США. Значне зниження продемонстрували також машини та обладнання (з 5,3 у 2021 до 2,6 млрд дол. США у 2023 р.), хімія та мінеральні продукти. Основними факторами стали руйнування інфраструктури, логістичні обмеження (особливо в морських портах), руйнування промислових підприємств та релокація бізнесу. Проте, як і у попередні періоди, аграрний сектор демонструє вражаючу витривалість. У 2022-2024 роках на стабільному рівні залишались обсяги експорту продуктів рослинного походження (13,5 млрд дол. США у 2024 році) та жирів й олій (5,8 млрд дол. США). Помітного відновлення зазнав і експорт харчових продуктів – з 2,5 млрд дол. США у 2022 році до 3,8 млрд дол. США у 2024, що свідчить про перерозподіл експорту з сировинних на більшою мірою перероблені товари.

Серед загальних тенденцій аналізованого періоду можна виділити скорочення частки металургії, як найбільш чутливої до зовнішніх та внутрішніх шоків галузі та посилення ролі агросектору, зокрема експорту зернових та олій. Також спостерігається зниження значення високотехнологічної продукції, включаючи машинобудування і хімію, внаслідок втрат підприємств та технологічних ланцюгів, як результат описаних вище кризових подій. Описані вище зміни у товарній структурі експорту України свідчать про велику вразливість матеріального виробництва до зовнішніх шоків – економічних, політичних чи безпекових.

Експорт товарів критично залежить від доступу до виробничих потужностей, сировинної бази, стабільної логістики та наявності транспортної інфраструктури. У цьому контексті експорт послуг демонструє більшу стійкість: значна частка послуг не вимагає фізичного переміщення товарів або ресурсної інфраструктури, що дає змогу зберігати активність за умов повномасштабної війни [3]. Саме тому доцільно проаналізувати динаміку експорту послуг під час кризових подій (рис. 2.4).

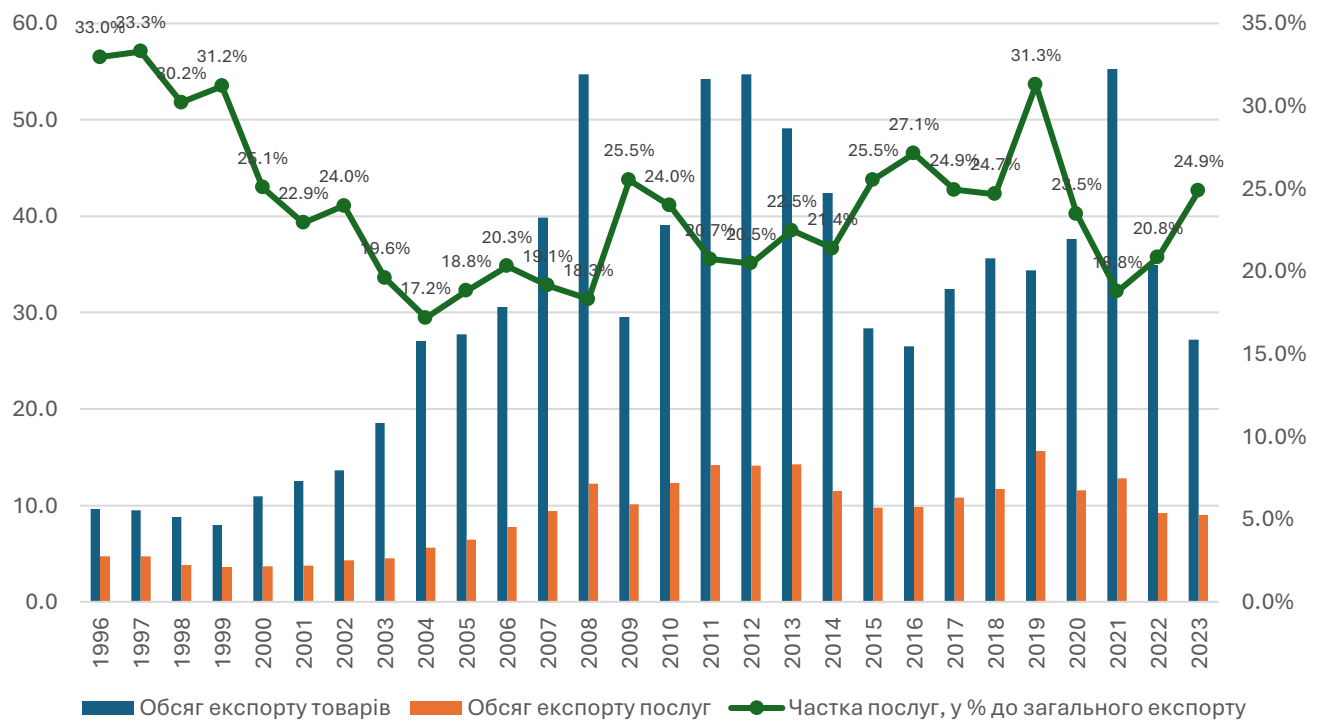

Рис. 2.4. Експорт товарів та послуг у 1996-2023 рр., млрд дол. США

Джерело: створено автором на основі [7; 11]

У довгостроковій перспективі експорт послуг України зростає у абсолютних показниках, однак його частка в загальному експорті поступово зменшувалася – з понад 30% у 1990-х до менш ніж 20% у стабільні періоди 2010-х років. Це було пов'язано зі швидким розвитком товарного експорту, особливо металургії та аграрної продукції. Втім, саме в роки, що наставали після криз – 2009, 2015, 2016 та 2023 – частка послуг у загальному експорті зростала до 25% і вище, що свідчить про значну стійкість послуг до зовнішніх шоків. Особливо важливу роль тут відіграють ІТ, фінансові та транспортні послуги, які швидше адаптуються до нових умов і можуть генерувати валютні надходження навіть у період глибоких потрясінь.

Кризові події – незалежно від їхнього характеру (глобального чи внутрішнього) – істотно трансформують структуру зовнішньої торгівлі України, оголошуючи вразливі місця і водночас висвітлюючи стійкі сектори. Проведений аналіз демонструє чітку залежність від зовнішніх шоків і підтверджує структурну вразливість промислово-орієнтованих секторів, у той час як аграрний сектор проявляє високу антикризову стійкість, що надає йому роль стабілізуючого чинника у зовнішній торгівлі. Зростання значущості експорту послуг у кризові періоди свідчить про потребу стратегічного перегляду акцентів торговельної політики на користь секторів, менш залежних від фізичної інфраструктури, що відкриває перспективи для диверсифікації експорту, зміцнення ролі високотехнологічних послуг та формування більш стійкої.

Для подальшого дослідження намім було побудовано прогноз обсягів експорту на основі історичних даних за період з 1996 по 2024 рік, які відображені на рисунку 2.2. У прогнозі використано метод експоненціального згладжування ETS, що дозволяє врахувати тренди та сезонні коливання у часовому ряді, що є доречним для аналізу динаміки експорту, де можливі нерівномірні зміни у часі. Базовий прогноз сформовано на основі функції ПРОГНОЗ.ETS, що реалізована в програмному середовищі Excel, яке забезпечує адаптивне прогнозування з урахуванням змін тренду.

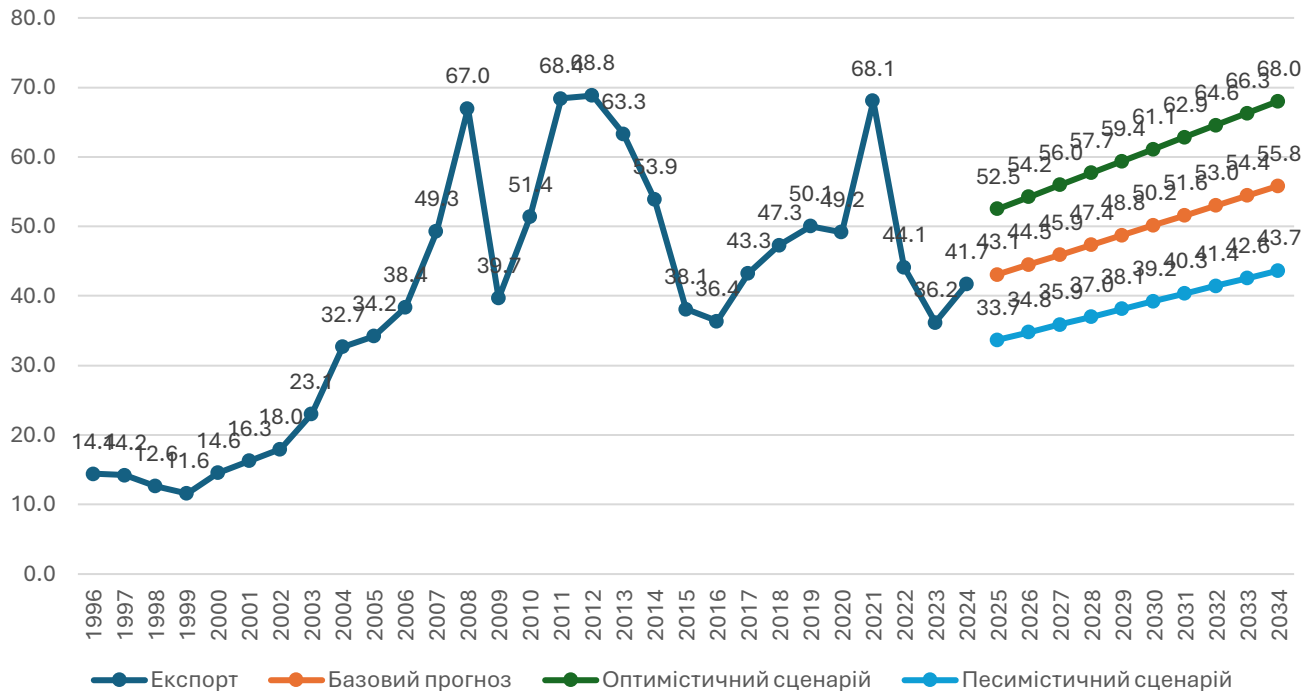

Рис. 2.5. Прогноз динаміки обсягів експорту України на 2025–2034 роки за базовим, оптимістичним та песимістичним сценаріями

Джерело: створено автором на основі [7]

З метою оцінки можливої варіативності прогнозованих обсягів експорту було побудовано два додаткові сценарії – оптимістичний та песимістичний, які базуються на статистичному аналізі річних темпів зростання експорту. Розраховане стандартне відхилення темпів зростання (близько 21,8%) використано як коефіцієнт для формування меж потенційних відхилень від базового прогнозу: в оптимістичному сценарії прогнозовані значення множились на $(1 + \sigma)$, у песимістичному – на $(1 - \sigma)$. Такий підхід дозволив забезпечити обґрунтовану оцінку невизначеності на основі історичної волатильності.

Отримані результати свідчать про наявність загальної тенденції до зростання експорту, попри численні періоди кризових спадів у минулому. За базовим прогнозом, обсяги експорту зростають із 43,1 млрд дол. США у 2025 році до 55,85 млрд дол. США у 2034 році. В оптимістичному сценарії експорт може сягнути 68,0

млрд дол. США, що перевищує історичний максимум 2021 року. Натомість песимістичний сценарій передбачає поступове, але помірне зростання до рівня 43,6 млрд дол. у 2034 році, що фактично відповідає прогнозованому значенню на 2025 рік за базовим сценарієм.

З економічної точки зору, базовий сценарій демонструє стабілізацію експортної діяльності та поступове відновлення після значного спаду, що стався у 2022-2023 роках у зв'язку з воєнними діями. Оптимістичний сценарій передбачає активне відновлення експортного потенціалу, що може бути досягнуто завдяки покращенню зовнішньоекономічного середовища, інвестиціям у відновлення інфраструктури та розширенню доступу до ринків ЄС та інших країн. Песимістичний сценарій, навпаки, свідчить про збереження структурних проблем, недостатнє відновлення виробничих потужностей та обмежений доступ до зовнішніх ринків.

Таким чином, запропонований прогноз із варіантами розвитку дозволяє не лише кількісно оцінити майбутні обсяги експорту, але й зробити якісний аналіз можливих економічних сценаріїв. Цей підхід забезпечує комплексне розуміння експортної динаміки та може бути використаний для формування державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності та адаптації до викликів у післякризовий період.

Висновки до розділу 2

Даний розділ аналізує тенденції зовнішньої торгівлі та експорт України в умовах нестабільності, формулюючи відповідні висновки:

1. Глобальна зовнішня торгівля зазнає структурних змін під впливом цифровізації, регіоналізації та геополітичної напруги, що зумовлює нестабільність торговельних потоків і зростання значущості нетарифних обмежень.

2. В умовах війни Україна зазнала істотної трансформації зовнішньоторговельних зв'язків: експорт переорієнтовано з традиційних ринків країн СНД на європейський напрям, що супроводжується зменшенням загального обсягу експорту та логістичними труднощами у зв'язку з війною.

3. Аналіз товарної структури експорту України свідчить про домінування сировинної складової (насамперед аграрної продукції та чорних металів), що робить зовнішню торгівлю вразливою до цінових шоків і обмежує потенціал довгострокового зростання.

4. Поточні виклики у сфері зовнішньої торгівлі України потребують переходу до політики підтримки експорту з високою доданою вартістю, розширення виробничих можливостей і формування нових логістичних маршрутів.

5. Побудований прогноз обсягів експорту України на 2025–2034 роки за базовим, оптимістичним і песимістичним сценаріями свідчить про потенціал поступового відновлення експортної активності. Базовий сценарій демонструє стабільне, хоча й помірне зростання, тоді як оптимістичний сценарій передбачає активізацію зовнішньої торгівлі за умов сприятливого інституційного середовища та відновлення виробництва. Песимістичний варіант розвитку засвідчує ризик уповільнення або стагнації експорту в разі збереження воєнних загроз, логістичних обмежень і нестабільності зовнішнього попиту. Усі три сценарії підтверджують важливість послідовної торговельної політики, спрямованої на підтримку експорту в умовах високої невизначеності.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

3.1. Емпіричне дослідження впливу зовнішньої торгівлі послугами на макроекономічні показники України

В умовах затяжної економічної нестабільності, спричиненої війною, змінами на глобальних ринках і порушенням традиційних торговельних зв'язків, важливим завданням є виявлення факторів, що можуть стимулювати економічне зростання.

Одним із таких чинників розглядається зовнішня торгівля послугами, зокрема з високою доданою вартістю, частка яких зростає в структурі українського експорту. В умовах війни сфера послуг демонструє більшу стійкість до порушення фізичної інфраструктури та логістичних маршрутів, що робить її перспективним фактором стимулювання економічного зростання в період затяжної нестабільності.

З метою кількісної оцінки впливу зовнішньої торгівлі на макроекономічну динаміку України було побудовано багатофакторну економетричну модель на основі щорічних статистичних даних за період 1996-2023 років. Модель було реалізовано у програмному середовищі R, яке забезпечує широкі можливості для регресійного аналізу, візуалізації результатів і перевірки статистичних припущень.

У даній моделі залежною змінною виступає приріст номінального валового внутрішнього продукту України (ΔGDP), що дозволяє дослідити не абсолютний рівень економіки, а її зміну – тобто динаміку розвитку (у додатній чи від'ємній дельті до попереднього року (у млрд дол. США). Як незалежні змінні було обрано прирости таких макроекономічних показників:

- $\Delta Export$ – річний приріст обсягу експорту послуг, вимірюваний у млрд дол. США у поточних цінах;
- $\Delta Import$ – річний приріст обсягу імпорту послуг у млрд дол. США, із збереженням негативного значення, що відображає відтік ресурсів;

- $\Delta Inflation$ – річна зміна індексу споживчих цін (інфляція, у відсотках до попереднього року).

Використання приростів (дельт) замість абсолютних значень дозволяє зменшити ризик автокореляції залишків і забезпечити стаціонарність часових рядів, що є важливою умовою для коректного застосування методу найменших квадратів.

Статистичні дані, використані для побудови моделі, подані у Додатку Г. Безпосередньо код, за допомогою якого здійснювалася обробка даних, побудова моделі та перевірка її діагностичних характеристик, наведено у Додатку Д.

У результаті побудови багатофакторної регресійної моделі на основі приростів макроекономічних показників було отримано рівняння:

$$\Delta GDP = 2,54 + 7,21 * \Delta Export - 7,83 * \Delta Import - 0,06 * \Delta Inflation$$

Таблиця 3.1 з результатами оцінки багатофакторної економетричної моделі, в якій показано коефіцієнти для кожної змінної, їх стандартні помилки, t-статистики та p-value, що дозволяють оцінити статистичну значущість змінних у контексті впливу зовнішньої торгівлі та інфляції на макроекономічну динаміку.

Таблиця 3.1.

Результати оцінки багатофакторної економетричної моделі впливу зовнішньої торгівлі та інфляції на номінальний ВВП України

Показник	Оцінка коефіцієнта	Стандартна помилка	t-статистика	p-value
Константа (Intercept)	2.53912	3.28610	0.773	0.4476
d_Export (Приріст експорту)	7.21481	2.58776	2.788	0.0105
d_Import (Приріст імпорту)	-7.82824	3.57766	-2.188	0.0391
d_Inflation (Приріст інфляції)	-0.05832	0.26803	-0.218	0.8297

Джерело: власна розробка автора

Аналіз статистичної значущості коефіцієнтів показав, що змінна $\Delta Export$, яка відображає приріст експорту послуг, є статистично значущою (p-value = 0,0105). Коефіцієнт при цій змінній становить 7,21, що свідчить про позитивну кореляцію

між приростом експорту та змінами у номінальному валовому внутрішньому продукті: зростання експорту на 1 млрд дол. США асоціюється зі збільшенням ВВП на 7,21 млрд дол. США. Змінна ΔImport , яка репрезентує приріст імпорту послуг, також виявилася статистично значущою ($p\text{-value} = 0,0391$), однак її вплив є негативним. Це може свідчити про те, що зростання імпорту послуг, ймовірно, витісняє частину внутрішнього виробництва або спричиняє відтік фінансових ресурсів за межі країни, що в свою чергу гальмує приріст ВВП. Змінна $\Delta\text{Inflation}$, яка відображає зміни рівня інфляції, не є статистично значущою ($p\text{-value} = 0,8297$). Це свідчить про відсутність істотного прямого впливу інфляції на динаміку приросту номінального ВВП у короткостроковому періоді.

Для кращого розуміння взаємозв'язків між змінними було побудовано графіки залежності ВВП від кожної з аналізованих незалежних змінних.

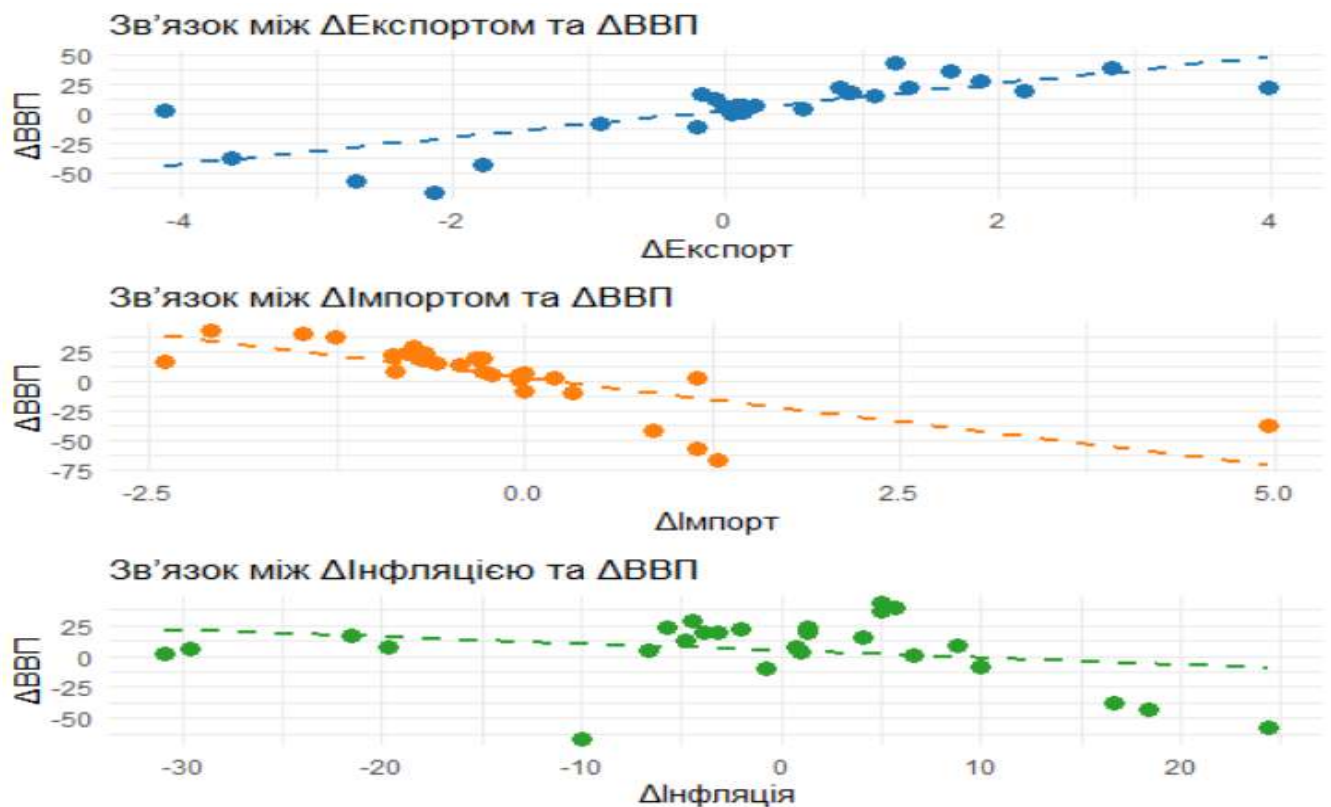

Рис. 3.1. Графік залежності ВВП від обсягів експорту і імпорту послуг та рівня інфляції

Джерело: створено автором

Значення коефіцієнта детермінації R^2 дорівнює 0,6627, що означає, що побудована модель пояснює понад 66 % варіації залежної змінної. Такий рівень є прийнятним для економічного аналізу та свідчить про задовільну пояснювальну здатність моделі. Результати тесту Дарбіна-Вотсона ($DW = 1,645$, $p\text{-value} = 0,2107$) вказують на відсутність автокореляції залишків, що підтверджує коректність використання моделі для аналізу часових рядів. Оцінка мультиколінеарності за допомогою індексу VIF (усі значення нижчі за 2,2) свідчить про відсутність серйозної кореляції між незалежними змінними.

Таким чином, проведене моделювання дозволяє зробити висновок про суттєвий вплив змін в обсягах зовнішньої торгівлі послугами на макроекономічну динаміку України. Позитивний ефект експорту послуг на приріст ВВП підкреслює необхідність державної політики, спрямованої на стимулювання розвитку високотехнологічного експорту як одного з основних чинників економічного відновлення та зростання в умовах післякризового періоду.

3.2. Стратегічні пріоритети державної політики у сфері зовнішньої торгівлі

В умовах порушення традиційної структури експорту України дедалі більшого значення набуває переорієнтація експорту в бік послуг та продукції з високою доданою вартістю, розвиток яких має стати основним пріоритетом держави на найближчі роки.

Сектор ІТ-послуг традиційно є одним з головних експортоорієнтованим сектором України. Перед війною ІТ-галузь з понад 200 тис. спеціалістів забезпечувала близько 4% ВВП, у той час як на міжнародній арені Україна входила до числа найбільших експортерів ІТ-послуг у світі [29, с. 1].

З початком повномасштабної війни ситуація значно погіршилася: у 2022 році експорт ІТ-послуг впав на 30%, склавши лише 3,7 млрд дол. США (5,3 млрд дол. США у 2021 році), а у 2023 році продовжив своє падіння і склав 3,4 млрд дол. США (-9% до 2022 року) [12].

Повномасштабна війна суттєво послабила позиції України і у сфері високотехнологічного експорту, призвівши до його помітного скорочення та втрати місць у світових рейтингах. Відповідно, Україна опустилася на 59 місце у світовому рейтингу за обсягами високотехнологічного експорту, хоча ще у 2021 році займала 51 місце (рис. 3.2.).

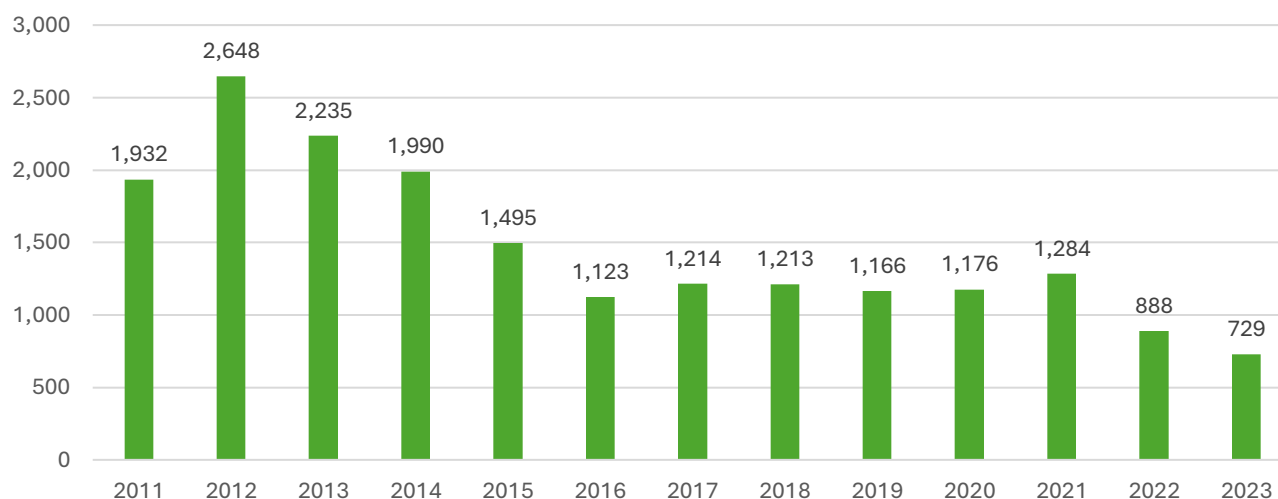

Рис. 3.2. Обсяги високотехнологічного експорту, млн дол. США

Джерело: створено автором на основі [56]

У кількісному вираженні пікових значень експорту високотехнологічної продукції Україна набула у 2012 році, після чого настала фаза затяжного спадання до 2016 року, період відносної стабільності до 2021 року та різке падіння на 30,9% у 2022 році відповідно.

Високі технології у експорті, цифрові рішення та сектори з високою доданою вартістю, які спершу виконували антикризову функцію, мають потенціал стати драйвером економічного зростання у майбутньому [27].

У роботі С. Глущенко зазначається, що в Україні частка підприємств, які здійснюють діяльність у високотехнологічних та наукомістких секторах економіки, залишається незначною, так само як і їхній внесок у капітальні інвестиції та рівень зайнятості. Зокрема наголошується на необхідності довгострокового розвитку пріоритетних секторів економіки, а також на важливості впровадження заходів, спрямованих на підвищення престижу та суспільної значущості професій у цих галузях [39, с. 25-29].

Головним стратегічним та інституційним пріоритетом найближчих років має стати саме розвиток високотехнологічного та інноваційного експорту. На Міжнародному торговельному форумі 2025 р. Міністерство економіки презентувало нову Національну експортну стратегію (до 2030 р.), де метою названо підвищити технологічність економіки та перейти до експортоорієнтованого зростання через нарощення виробництва і експорту продукції з вищою доданою вартістю. Стратегія передбачає зростання щорічного експорту до 77 млрд дол. США (33% ВВП), але з пріоритетом не просто на кількісне збільшення, а на поліпшення його структури. У виступі заступника міністра наголошувалось, що центральним елементом політики розвитку торгівлі є підтримка промисловості – насамперед виробників інноваційної продукції та ІТ-послуг [15].

Державна політика має бути спрямована на усунення бар'єрів для розвитку ІТ та суміжних послуг, зокрема інжинірингу, EdTech і кібербезпеки. Першочерговими заходами є скасування подвійного оподаткування для компаній, які реєструють представництва за кордоном, але зберігають операційні офіси в Україні, а також розширення функціоналу правового режиму «Дія.City». Крім того, необхідно запровадити конкурсні програми державного співфінансування R&D-проектів у сфері послуг – за аналогією з європейською програмою Horizon.

Паралельно потребує розвитку і високотехнологічний товарний експорт, частка якого залишається низькою. Підтримка має концентруватися на виробництві технічно складної продукції (електроніка, прилади, медтехніка), яка сьогодні

фактично відсутня в українській структурі експорту. Для стимулювання цього напрямку доцільно створити експортно-кредитну агенцію, орієнтовану саме на продукцію з високою доданою вартістю, та впровадити податкові канікули строком на 3 роки для нових експортерів у цільових галузях.

Міжнародні фінансові інституції й експертні структури, у свою чергу, також одноставно підкреслюють важливість диверсифікації та модернізації експорту. Зокрема, у звітах Світового банку відзначається, що прискорення євроінтеграції та реформ (гармонізація стандартів з ЄС, дерегуляція, захист інвестицій) дозволить українському експорту вирости більшою мірою у високотехнологічних сегментах. Також експерти радять використати закордонні інвестиції для розвитку ІТ, машинобудування та агропереробки – сфер із високою доданою вартістю. Інші рекомендації зводяться до зниження бюрократичних бар'єрів, розвитку логістичної інфраструктури (нові транспортні коридори), стимулів до науково-технічної діяльності та формування «дефіцитної» пропозиції високотехнологічної продукції. Усі ці напрямки узгоджуються із пріоритетами національної стратегії: збільшення експортного потенціалу ІТ та інноваційних секторів, посилення спроможностей малого й середнього бізнесу до виходу на зовнішні ринки, а також інтеграція України в цифровий внутрішній ринок ЄС [30].

Ще одним вектором у процесі посткризового економічного відновлення України має стати зміцнення інституційного середовища. Одним із викликів залишається фрагментація повноважень між державними органами, які беруть участь у регулюванні зовнішньої торгівлі. Це ускладнює координацію дій, гальмує процеси ухвалення рішень та створює додаткове адміністративне навантаження на експортерів. Доцільним кроком є запровадження механізму міжвідомчої координації на базі єдиного профільного органу або міжурядового офісу, який забезпечуватиме інтегровану розробку та реалізацію торговельної політики. Також необхідно впровадити регулярну публічну оцінку ефективності торговельних інструментів, що дозволить підвищити прозорість і підзвітність у цій сфері.

Другим, і не менш важливим вектором є регіональна переорієнтація. В умовах порушення традиційних експортних маршрутів (висвітлено у пункті 2.2), зокрема внаслідок воєнної агресії, зростає значення Європейського Союзу як головного економічного партнера. Водночас необхідно розширювати горизонти за межі європейського ринку та формувати стратегії виходу на ринки країн Глобального Півдня, зокрема Південно-Східної Азії, Латинської Америки та Африки. В цьому контексті важливим інструментом виступає активізація укладання та оновлення Угод про вільну торгівлю. Пріоритетними є угоди, що створюють стабільне правове середовище, полегшують доступ до нових ринків, а також включають положення про технічне співробітництво та сприяння інвестиціям. Розвиток такої стратегічної регіональної політики дозволить диверсифікувати зовнішньоторговельні ризики та закласти основу для стійкого зростання експорту у середньостроковій перспективі.

Таким чином, у сучасних умовах стратегічними пріоритетами державної політики у сфері зовнішньої торгівлі України є орієнтація на високотехнологічний та інноваційний експорт, підтримка ІТ-сектору та суміжних галузей, розвиток товарного експорту з високою доданою вартістю, а також вдосконалення інституційної координації та географічна диверсифікація зовнішньоторговельних зв'язків. Успішна реалізація цих напрямів створить умови для стійкого економічного зростання та посилення конкурентоспроможності українських товарів і послуг на глобальних ринках.

3.3. Виклики та рекомендації щодо підвищення ефективності зовнішньої торгівлі в кризових ситуаціях

Виходячи з аналізу, проведеним у пунктах 2.2. та 2.3. даної роботи, можна стверджувати, що зовнішня торгівля України стикається з багатьма взаємопов'язаними проблемами. Найперше – це серйозні логістичні обмеження та

руйнування транспортної інфраструктури. Наприклад, до війни практично весь український експорт здійснювався через морські порти, але з початком агресії основні портові вузли Одеси, Чорноморська, Південного та Миколаєва були заблоковані чи пошкоджені [44, с. 25]. Це змусило підприємства перенаправляти вантажі альтернативними наземними (залізничними і річковими) маршрутами. Відповідно, пропускна здатність транспортних коридорів істотно звужена, а транспортні витрати зросли у кілька разів [54]. Такі зрушення підривають конкурентоспроможність українських товарів за кордоном: бізнес вимушений вдаватися до нестандартних маршрутів, будувати або орендувати складські потужності, що призводить до значних додаткових витрат. Держава, у свою чергу, має сприяти швидкій модернізації терміналів і складів під потреби сьогоденного експорту, щоб зменшити логістичні витрати для українських компаній, наприклад, розвивати річкові перевезення, зближуватись з європейськими транспортними коридорами і здійснювати відновлення зруйнованих доріг та залізничних шляхів.

Другим викликом є зменшення доступу до фінансування і потреба у страхуванні ризиків, так як війна підвищила загальний рівень невизначеності, що призвело до удорожчання кредитних ресурсів і відмови інвесторів від ризикових проєктів. Підвищені військові та політичні ризики супроводжуються значним зростанням відсоткових ставок, що паралізує інвестиційну активність. У відповідь вводяться спеціальні фінансові механізми: зокрема, з січня 2024 року діє програма Експортно-кредитного агентства з інвестиційним страхуванням від воєннополітичних ризиків [52]. Подібні інструменти (державні гарантії, субсидовані кредити, експортне страхування) зменшують ризики і розширюють доступ українських компаній до капіталу. До того ж слід активізувати залучення міжнародних фондів – наприклад, використовувати кредитні програми ЄБРР, IFC, Світового банку тощо для підтримки модернізації виробництва і експортно-орієнтованих проєктів.

Третій блок проблем – регуляторні бар'єри у кризових умовах. У надзвичайній ситуації правила гри на митниці та валютному ринку часто змінюються без попередження: наприклад, влада може запровадити тимчасові заборони на експорт окремих товарів або особливі правила для критичних імпорتنих поставок. Подібні раптові нововведення звужують коло торговельних партнерів, ускладнюють виконання контрактів і створюють додаткові витрати. За таких умов критично важливими є прозорість і гнучкість подібного регулювання: бізнес має бути завчасно інформований про зміни, а для критично важливих операцій (наприклад, пільгові митні режими для медичних чи продовольчих вантажів) повинні запроваджуватися спрощені процедури і мають оперативно переглядатись застарілі обмеження.

Четвертий аспект – слабка інтеграція України в глобальні ланцюги доданої вартості. Хоча економіка відкрита для торгівлі, велика частина нашого експорту – це сировина чи напівфабрикати, а готові продукти формуються переважно за кордоном. За оцінками фахівців, велика частка імпорتنих комплектуючих у вітчизняних товарах використовується «як сировина» [51, с. 102], тож під час шоку це призводить до втрати значної доданої вартості. Для підвищення стійкості необхідно стимулювати локалізацію виробництва: наприклад, розвивати переробні підприємства у традиційних сировинних і секторах (харчова промисловість, металургія) і створювати спільні підприємства з іноземними партнерами для виробництва високотехнологічних товарів (електроніка, машини), що дозволить збільшити технологічну складову нашого експорту та зменшити залежність від зовнішніх постачань. Важливим етапом є також розвиток внутрішніх кластерів машинобудівництва й ІТ, що поступово змінить структуру торгівлі на користь кінцевих продуктів.

Додатковим викликом для зовнішньої торгівлі є зростання зовнішнього боргу України через військові витрати. Дослідження Г. Григор'єва пропонує створення національного інноваційного фонду, що фінансуватиметься експортними

можливостями в рамках післявоєнного відновлення. Цей механізм спрямований на розширення експортного потенціалу через розвиток високотехнологічних галузей, переорієнтацію військових технологій та створення саморегулювання економіки. Такий підхід дозволить диверсифікувати експорт, підвищити додану вартість продукції та знизити зовнішній борг через зростання експорту та ВВП [40].

Ця стратегія критично важлива для зовнішньої торгівлі України, оскільки трансформує експортну структуру. Перехід до високотехнологічного експорту підвищив би конкурентоспроможність на світових ринках, а інновації відкрили б нові експортні можливості у секторах з високою доданою вартістю.

Нарешті, відсутність системної готовності до криз у зовнішній торгівлі поглиблює усі зазначені проблеми. В Україні досі немає єдиного централізованого органу чи розроблених процедур для координації антикризових заходів у зовнішній торгівлі, тому різні відомства і бізнес часто реагують роз'єднано. Щоб виправити це, пропонується авторська «Схема антикризової готовності» (рис. 3.3.).

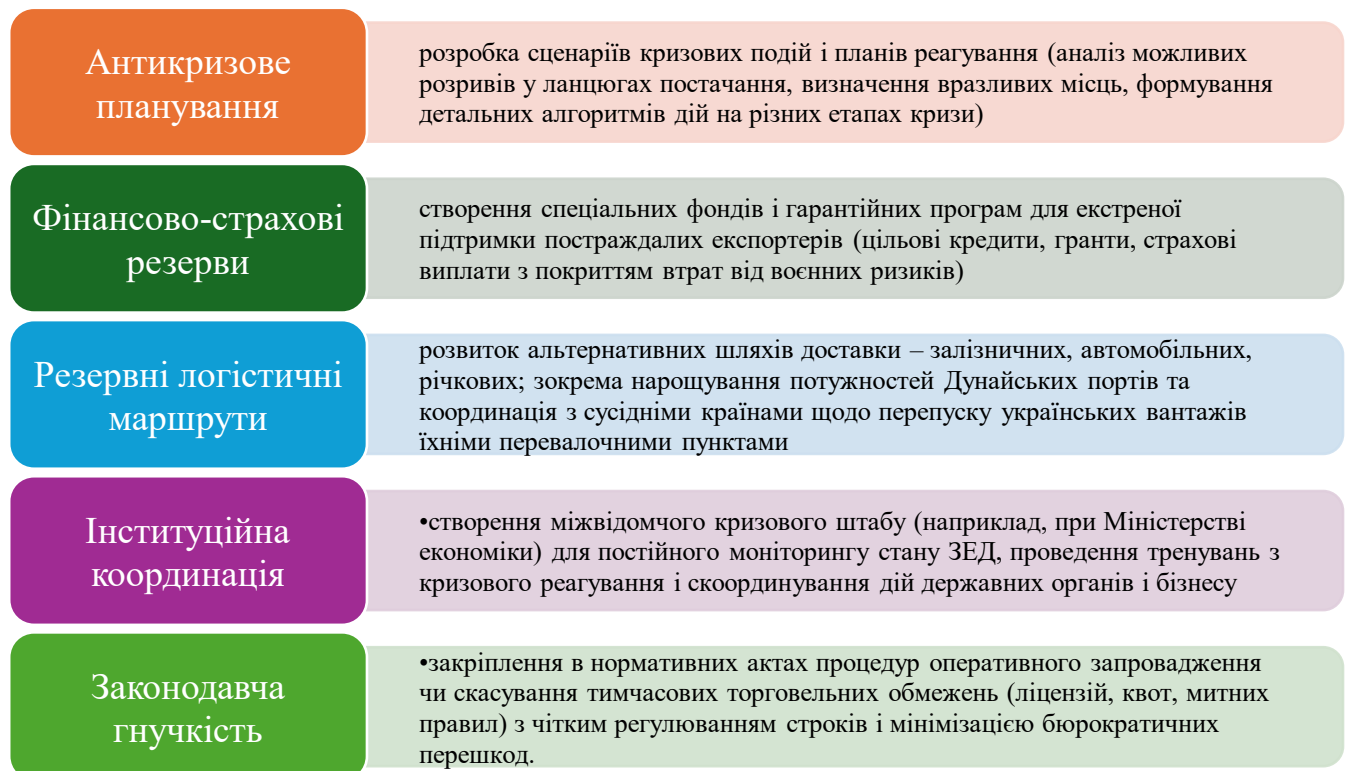

Рис. 3.3. Схема антикризової готовності

Джерело: створено автором

Впровадження такої комплексної моделі підвищить стійкість і ефективність зовнішньої торгівлі в кризових умовах, а поєднання інфраструктурних інвестицій, механізмів фінансової підтримки та гнучкого регулювання створить основу для збереження експортних позицій України навіть за найскладніших обставин.

Висновки до розділу 3

У даному розділу здійснено поглиблений аналіз викликів, з якими стикається зовнішня торгівля України в умовах кризи, а також розроблено практичні рекомендації щодо підвищення її ефективності в середньо- та довгостроковій перспективі. На основі проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. У результаті побудови економетричної моделі встановлено, що експорт послуг має статистично значущий позитивний вплив на ВВП України. Цей результат підтверджує важливість підтримки індустрій, орієнтованих на експорт послуг, як одного з рушіїв посткризового зростання національної економіки.

2. Важливим напрямом модернізації є розвиток експорту послуг – насамперед ІТ – який демонструє стійке зростання навіть під час війни. Паралельно держава має створити стимули для розвитку виробництва товарів з високою доданою вартістю.

3. Зовнішня торгівля в умовах кризи потребує адаптивного управління з боку держави, спрямованого на посилення інституційної спроможності, координацію між відомствами та забезпечення прозорості торговельної політики.

4. Регіональна переорієнтація експорту має супроводжуватись активною експансією на нові ринки через укладання нових Угод про вільну торгівлю та підвищення стандартів продукції відповідно до вимог цільових ринків.

5. Для зміцнення стійкості зовнішньої торгівлі до зовнішніх шоків необхідно нарощувати резервні інфраструктурні потужності (включаючи альтернативні логістичні маршрути), а також створити оперативні механізми експортної підтримки на випадок надзвичайних ситуацій.

6. Успішна торговельна політика в кризових умовах має не лише реагувати на виклики, а й передбачати їх. Пріоритетом має стати формування національної системи стратегічного прогнозування, що дозволить оперативно адаптувати експортну політику до змін глобального середовища.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено комплексне дослідження особливостей розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах кризових викликів. Отримані результати дозволили сформулювати такі висновки та практичні рекомендації:

1. Розкрито поняття та зміст зовнішньої торгівлі в умовах кризових подій, яка розглядається не лише як обмін товарами і послугами між країнами, а і як один із ключових чинників забезпечення економічної стійкості. Знайдено взаємозв'язок між подіями у економічній історії світу та виникненням нових теорій міжнародної торгівлі. Підкреслено, що в умовах воєнного конфлікту зовнішня торгівля виступає стратегічним ресурсом для підтримки національного економічного добробуту та забезпечення доступу до критично важливих ресурсів.

2. Проаналізовано засоби регулювання зовнішньої торгівлі, серед яких особливе значення в умовах кризи мають експортно-кредитна підтримка, митно-тарифне регулювання, технічні бар'єри в торгівлі, а також заходи нетарифного характеру. Наголошено на необхідності комплексного та гнучкого підходу до їх використання, з урахуванням змін міжнародного середовища та викликів безпеки. Досліджено історичні приклади регулювання, на базі яких визначено можливі позитивні наслідки.

3. З'ясовано інституційні аспекти підтримки зовнішньої торгівлі, зосереджуючись на ролі центральних органів виконавчої влади, спеціалізованих агентств, митних служб, а також участі України у міжнародних економічних організаціях.

4. Проведений аналіз сучасного стану та динаміки світової торгівлі виявив циклічний характер її розвитку, що значною мірою залежить від глобальних кризових явищ. Зокрема, встановлено, що світовий експорт упродовж 2005-2024 років демонстрував тенденцію до зростання, однак зазнавав суттєвих коливань під впливом фінансової кризи 2008 року, пандемії COVID-19, енергетичної

нестабільності та геополітичної напруженості. Виявлено зсув у структурі світової торгівлі: зберігається домінування машин і транспортного обладнання, але зростає частка послуг як відображення переходу до цифрової економіки. Також наголошено на підвищенні ролі логістичних факторів у світовій торгівлі – зокрема, внаслідок кризи постачань, пандемічних обмежень і військових конфліктів.

5. Вивчення особливостей зовнішньої торгівлі України в умовах криз підтвердило її високу вразливість до зовнішніх шоків, особливо у періоди економічних і політичних потрясінь. З'ясовано, що впродовж років незалежності географічна структура експорту зазнавала значних змін: від орієнтації на країни СНД до стратегічної переорієнтації на ринки Європейського Союзу. Водночас повномасштабна війна 2022 року спричинила глибоку дестабілізацію торговельних потоків, що потребує додаткового перегляду підходів до формування зовнішньоекономічної стратегії в післякризовий період.

6. Проаналізовано трансформацію товарної структури зовнішньої торгівлі України під впливом кризових подій, включаючи глобальні та внутрішні виклики. Встановлено, що кожна масштабна криза – фінансова, пандемічна чи воєнна – призводила до зменшення частки металургійної, хімічної та машинобудівної продукції в експорті, тоді як агропромисловий сектор демонстрував відносну стабільність і ставав ключовим стабілізатором у структурі торгівлі. Виявлено поступову переорієнтацію експорту з сировинних на перероблені товари та зростання ролі експорту послуг, особливо ІТ і фінансових, які виявляють високу стійкість до зовнішніх шоків. Зроблено висновок, що довгострокова конкурентоспроможність України на зовнішніх ринках вимагає диверсифікації експорту, розвитку менш циклічних галузей та підтримки секторів з високою адаптивністю до криз. Побудований прогноз обсягів експорту України на 2025-2034 роки засвідчує потенціал поступового зростання за базовим сценарієм, швидшого відновлення за оптимістичного розвитку подій та ризик стагнації у разі реалізації

песимістичного сценарію, що підкреслює необхідність активної експортної політики та впровадження необхідних заходів підтримки.

7. Здійснено емпіричний аналіз впливу експорту послуг на макроекономічні показники України, результати якого підтвердили позитивний кореляційний зв'язок між зростанням обсягів експорту послуг та динамікою ВВП. Висновки засвідчують доцільність стимулювання розвитку саме цього сегменту в умовах кризи.

8. Ідентифіковано напрями державної політики щодо розвитку зовнішньої торгівлі, які мають фокусуватися на розвитку інноваційного та високотехнологічного експорту, створенні сприятливого правового середовища та регіональну експансію через укладання нових угод про вільну торгівлю та гармонізацію стандартів.

9. Визначено основні проблеми, якими є логістичні бар'єри, сировинна залежність експорту, інституційна фрагментованість і відсутність стратегічного прогнозування. Рекомендовано зміцнення інфраструктурної стійкості, формування механізмів екстреної підтримки експорту та створення національної системи стратегічного передбачення зовнішньоекономічних ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асланова Е. І. Торгова війна як прояв економічних конфліктів: зміст та специфіка розгортання. *Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально- економічного розвитку* : матеріали доп. Міжнар. науково-практ. конф., м. Ужгород, 16 лют. 2019 р. Ужгород, 2018. С. 14–17.
URL: <https://surl.li/ехаран>
2. Вітер І. Великі географічні відкриття та їх вплив на економічний розвиток країн європейської цивілізації. «*Наукова думка сучасності і майбутнього*» : Наук. мислення: Зб. ст. учасників двадцять восьмої всеукр. практ.-пізнав. інтернет-конф., м. Дніпро, 25 берез. – 4 квіт. 2019 р. Дніпро, 2019. С. 34–45.
URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/id/eprint/4758>.
3. Голопотелюк В. В. Особливості розвитку зовнішньої торгівлі послугами України в кризових умовах. *Актуальні соціально-економічні проблеми в умовах невизначеності* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. молодих вчен., м. Київ, 18 квіт. 2025 р. / Наук. керівник Т. П. Палієнко. 2025. С. 24–27.
URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/34419>.
4. Григорова-Беренда Л. І., Шуба М. В. Теорія і практика зовнішньої торгівлі : навч. посіб. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023. 136 с.
URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0053748.pdf> (дата звернення: 13.03.2025)
5. Гузенко І. Ю. Глобальна економіка : навч. посіб. Дніпро : НТУ «ДП», 2023. 168 с.
URL: https://etop.nmu.org.ua/ua/books/Навчальний%20посібник_Гузенко.pdf.
6. Гуляєва Н., Вавдійчик І., Мельник В. Системні драйвери торгівлі України в реаліях воєнного стану. *International scientific-practical journal commodities and markets*. 2024. Т. 51, № 3. С. 4–23.
URL: [https://doi.org/10.31617/2.2024\(51\)01](https://doi.org/10.31617/2.2024(51)01) (дата звернення: 19.05.2025).

7. Державна служба статистики України. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 08.04.2025)

8. Державна служба статистики України. Економічна статистика / Ціни. Індекси споживчих цін у 1992-2024 роках (до грудня попереднього року). *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cit.htm (дата звернення: 18.04.2025)

9. Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/ztt/arh_ztt2025.html (дата звернення: 10.04.2025)

10. Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність. Товарна структура зовнішньої торгівлі. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/tsztt/arh_tsztt2025_u.html (дата звернення: 13.04.2025)

11. Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі послугами. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 14.04.2025)

12. Державна служба статистики. Структура зовнішньої торгівлі послугами за видами. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/ztp_kv/arh_ztp_kv2023_u.html (дата звернення: 24.04.2025)

13. Кушнір Н.О., Заяць О.І. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2023. 360 с. URL: <https://surl.li/aitqyz>

14. Москалик Р. Торговельна політика : навч. посіб. (електронне видання). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2024. 61 с. URL: <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Torhovelna-polityka-navch-posibnyk.pdf>
15. Національна експортна стратегія до 2030 року: на Міжнародному торговельному форумі представлені ключові пріоритети та стратегічні цілі. *Міністерство економіки України*. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2eb5c34f-2957-4220-b1ab-01d27eff1a2f&title=NatsionalnaEksportnaStrategiia> (дата звернення: 28.04.2025)
16. Небога Т. Вдовиченко А. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2024. 140 с. URL: <http://lib.osau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4888/1/book2.pdf>
17. Палей Д. А. Цифровізація як ключовий фактор підвищення адаптивності підприємств до кризових ситуацій. *Ефективні механізми господарювання в контексті сучасної економічної теорії* : матеріали доповідей Міжнародної науковопрактичної конференції, м. Запоріжжя, 7–8 березня 2025 р. 2025. С. 217-220. URL: <https://surli.cc/nnkned>
18. Палієнко Т. П. Цифрова економіка України: реалії та перспективи розвитку. *Сучасні виклики та сталий розвиток економіки і бізнесу* : матеріали І Всеукр. науково-практ. конф., м. Запоріжжя, 10 груд. 2024 р. Запоріжжя, 2024. С. 289–291. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/18755>.
19. Питання утворення Експортно-кредитного агентства : Постанова Каб. Міністрів України від 07.02.2018 № 65 : станом на 1 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2018-п#Text> (дата звернення: 19.05.2025).
20. План України : Розпорядження Каб. Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р. URL: <https://me.gov.ua/view/bb34572a-7998-4ffc-a3c6-83af50e88560> (дата звернення: 04.04.2025)

21. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2025 рік : Постанова Каб. Міністрів України від 24.12.2024 № 1481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1481-2024-п#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

22. Світова економіка : підручник / А. П. Голікова та ін. ; ред.: А. П. Голікова, О. А. Довгаль. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. 349 с. URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/60a98dfff802793f2f37fcd29af2c0f1.pdf>.

23. Ситник Н., Стасишин А., Дубик В., та ін.; за заг. ред. Н. С. Ситник. Фінанси зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. Львів : Видавництво «Апріорі», 2019. 460 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/finansu_ZED_.pdf

24. Сорокіна С., Акмен В., Сніжко П., Козка В. Система митного регулювання в Україні у контексті процесу Євроінтеграції. *Актуальні проблеми товарознавства, біотехнології, експертизи та митної справи* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Полтава, 20 лют. 2024 р. Полтава, 2024. С. 290-293. URL: <http://www.tpt.puet.edu.ua/files/zb-conf-2024.pdf#page=291>

25. Сустретов А. С., Саросіян Є. І. Початок промислового перевороту і економічний розвиток колоній англії у другій половині XVIII - на початку XIX століття. *Global science: prospects and innovations* : Proceedings of the 9th International scientific and practical conference, Liverpool, United Kingdom, 25-27 April, 2024. С. 378–385. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiyaglobal-science-prospects-and-innovations-25-27-04-2024-liverpul-velikobritaniyaarhiv/>

26. Україна не підписала Угоду про асоціацію з ЄС – BBC News Україна. *BBC News Україна.*

URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/11/131129_ukraine_eu_assignment_ек (дата звернення: 11.04.2025)

27. Ушакова Н. Г., Андросова Т. В. Стимулювання високотехнологічного експорту як основа стратегії повоєнного відновлення української економіки. *Business inform.* 2024. Т. 8, № 559. С. 81–88. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-8-81-88>

28. About Us | Japan External Trade Organization. URL: <https://www.jetro.go.jp/en/jetro/> (дата звернення: 29.03.2025)

29. Bandura R., Staguhn J. Digital Will Drive Ukraine's Modernization. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2023. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/230110_Bandura_Digital_Modernization.pdf?VersionId=Kj4dblNq_pRzuSnKUvBt6kisZt15blSS

30. Bandura R., Timtchenko I., Hardman A. Supporting Ukraine's Private Sector during Wartime. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2024. URL: <https://www.csis.org/analysis/supporting-ukraines-private-sector-during-wartime>

31. Barai M. K., Dhar S. COVID-19 Pandemic: Inflicted Costs and Some Emerging Global Issues. *Global Business Review*. 2021. Т. 25, № 3. с. 812–831. URL: <https://doi.org/10.1177/0972150921991499> (дата звернення: 13.05.2025).

32. Chaerul Ardan M., Puspita Marzaman A., Deni S. The russian-ukrainian war effects on global food trade: a review. *Journal of political science and international relations*. 2023. URL: <https://doi.org/10.11648/j.jpsir.20230602.14>

33. Choi Y., Fernandes A., Grover A., Iacovone L., Olarreaga M. Trade Promotion Organizations in the Pandemic World. *World Bank*, 2023. С. 41. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/c8486bba-8f43-4cc3-99e1-ba08c41c5fbb/content>

34. Export Credit Agency. URL: <https://www.eca.gov.ua/#results> (дата звернення: 30.03.2025)

35. Ezenwa C. A., Iheanacho J. I., Okafor H. I. Theories of international trade. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/389043595_THEORIES_OF_INTERNATIONAL_TRADE
36. General Agreement on Tariffs and Trade. Article XI. General Elimination of Quantitative Restrictions. 1947. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm (дата звернення: 15.03.2025).
37. Gerson A. Stranding of the mega-ship Ever Given in the Suez Canal: Causes, consequences, and lessons to be learned //The Suez Canal: Past lessons and future challenges. *Cham : Springer International Publishing*. 2023. с. 231-252.
38. Giovannucci D. National trade promotion organizations: their role and functions. *World Bank*. 2004. 41 с. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/c8486bba-8f43-4cc3-99e1-ba08c41c5fbb/content>
39. Hlushchenko S. Transformation of the economy structure – it is main point in Ukraine's development. *Актуальні питання фінансової політики України задля забезпечення фінансової стабільності* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Київ, 22 лютого 2024 року / [редкол.: Лук'яненко І. Г., Прімерова О. К.] ; Національний університет "Києво-Могилянська академія", Факультет економічних наук, Кафедра фінансів, Центр фінансово-економічних досліджень. Київ : НаУКМА. 2024. с. 24-29. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0d1de6a3-995d-4703-862d-702f3eff3bed/content>
40. Hryhoriev H. Sovereign debt and post-war Ukrainian economic growth – system dynamics approach. *Scientific Papers NaUKMA. Economics*. 2023. Т. 8, № 1. С. 32–39. URL: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.32-39>

41. International Organization for Standardization. SE UkrNDNC. *ISO*. URL: <https://www.iso.org/member/2172.html> (дата звернення: 28.03.2025).
42. Platonova I. O. Інституційний Institutional factor of development of state regulation of foreign economic activity in ukraine. "*Scientific notes of taurida V.I. vernadsky university*", series "*public administration*". 2020. № 3. С. 170–174. URL: <https://doi.org/10.32838/tnu-2663-6468/2020.3/29>
43. Redziuk Y. Transformation of global capital markets under the influence of military aggression against Ukraine. *Financial and credit systems: prospects for development*. 2022. №2. С. 48-55. URL: <https://doi.org/10.26565/2786-4995-2022-2-05>
44. Report on damages and losses to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023. Kyiv : Kyiv School of Economics, 2023. 58 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_ENG_-Report.pdf
45. Ricardo, D. On the Principles of Political Economy and Taxation. *London: John Murray*. 1817.
46. Rothman M., Peperkamp L. Reflections on the Russia-Ukraine War. *Amsterdam University Press*. 2024. 552 с.
47. Simakhova A. The impact of the war on Ukraine's foreign trade. *Economy of Industry*. 2024. Т.1, №105. С. 5-15. URL: <https://doi.org/10.15407/econindustry2024.01.005>
48. Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. 1776.
49. Statista. Worldwide export trade value 1950-2022. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/264682/worldwide-export-volume-in-the-trade-since-1950/> (дата звернення: 02.04.2025)
50. Steinbach S. The Russia–Ukraine war and global trade reallocations (manuscript). *Economics Letters*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2023.111075>

51. The impact of Ukraine's involvement in global value chains on the development of the processing industry / V. Mytsenko et al. *Management and production engineering review*. 2024. URL: <https://doi.org/10.24425/mper.2024.151134>

52. Thompson F. Analysis: How Ukraine's ECA is tackling the country's war insurance gap. *Global Trade Review (GTR)*. URL: <https://www.gtreview.com/news/europe/analysis-how-ukraines-eca-is-tackling-the-countrys-war-insurance-gap/>(дата звернення: 19.05.2025).

53. Tuliakov V., Yakubovskiy. S., Truba A. The economic impact of Ukraine's trade relations with the EU amid geopolitical challenges: an analysis of trade dynamics, restrictions and integration. *InterEULawEast : Journal for the international and european law, economics and market integrations*. 2024. T.11, №2. С. 149-163. URL: <https://doi.org/10.22598/iele.2024.11.2.7>

54. Ukraine's Export Crisis Isn't Over Yet. *Georgetown Security Studies Review*. May 4, 2024. URL: <https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2024/05/04/ukraines-export-crisis-isnt-over-yet/>

55. World Bank Open Data. GDP (current US\$) – Ukraine. *World Bank Open Data*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA> (дата звернення: 16.04.2025)

56. World Bank Open Data. High-technology exports (current US\$) – Ukraine. *World Bank Open Data*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?locations=UA> (дата звернення: 26.04.2025)

57. World Trade Organization. Agreement on Safeguards. *World Trade Organization*. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/25-safeg_e.htm (дата звернення: 16.03.2025).

58. World Trade Organization. Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMs). *World Trade Organization*. 1994. URL:

https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/18-trims_e.htm (дата звернення: 16.03.2025).

59. World Trade Organization. General Agreement on Tariffs and Trade. Article XX – General Exceptions. *World Trade Organization*. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_02_e.htm#articleXX (дата звернення: 18.03.2025).

60. World Trade Organization. General Agreement on Tariffs and Trade. Article XXI – Security Exceptions. *World Trade Organization*. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_02_e.htm#articleXXI (дата звернення: 19.03.2025).

61. World Trade Organization. Global Trade Outlook and Statistics. *World Trade Organization*. 2023. 24 с.

62. World Trade Organization. International export regulations and controls Navigating the global framework beyond WTO rules. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/international_exp_regs_e.pdf (дата звернення: 22.03.2025).

63. World Trade Organization. International trade statistics. Merchandise trade values. *WTO Stats*. URL: <https://stats.wto.org/> (дата звернення: 03.04.2025)

64. World Trade Organization. International trade statistics. Merchandise trade values. Merchandise exports by product group – annual. *WTO Stats*. URL: <https://stats.wto.org/> (дата звернення: 05.04.2025)

65. World Trade Organization. International trade statistics. Trade in commercial services. Commercial services exports by main sector – preliminary annual estimates based on quarterly statistics (2005-2024). *WTO Stats*. URL: <https://stats.wto.org/> (дата звернення: 06.04.2025)

66. World Trade Organization. Report on G20 Trade Measures. *World Trade Organization*. 2020. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/04/23rd-report-on->

g20-trade-and-investment-measures_e28de745/6abc7839-en.pdf (дата звернення: 21.03.2025).

67. World Trade Organization. What is the WTO?. *World Trade Organization - Home page - Global trade.*
URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm (дата звернення: 11.03.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Апробація матеріалів дослідження за темою кваліфікаційної роботи

Голопотелюк В. В. Особливості розвитку зовнішньої торгівлі послугами України в кризових умовах. *Актуальні соціально-економічні проблеми в умовах невизначеності* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. молодих вчен., м. Київ, 18 квіт. 2025 р. / Наук. керівник Т. П. Палієнко. 2025. С. 24–27.
URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/34419>.

Додаток Б

Класичні теорії міжнародної торгівлі (країно-орієнтованих підхід)

Назва теорії	Автор(и)	Ідея	Передумови	Критика
Меркантилізм (близько 1500–1750 рр.)	Томас Ман, Жан-Батіст Кольбер	Збагачення держави через активне сальдо зовнішньої торгівлі (експорт > імпорт)	Обмежені ресурси, ціль – нагромадження золота	Ігнорує вигоди від торгівлі для обох сторін; веде до протекціонізму
Теорія абсолютних переваг (1776 р.)	Адам Сміт	Країни повинні спеціалізуватися на товарах, які вони виробляють найбільш ефективно	Вільна торгівля, повна зайнятість, відсутність транспортних витрат	Не пояснює торгівлю між країнами, де одна з них має перевагу в усьому
Теорія порівняльних переваг (1817 р.)	Давид Рікардо	Країни виграють від торгівлі, навіть якщо одна з них менш ефективна в усьому	Відмінності в продуктивності праці, відсутність витрат на торгівлю	Не враховує транспортні витрати, мобільність факторів, масштаби виробництва
Теорія співвідношення факторів виробництва (Хекшера-Оліна) (1920-ті рр.)	Елі Хекшер, Бертіль Олін	Країни експортують ті товари, виробництво яких інтенсивно використовує надлишкові фактори	Різна забезпеченість капіталом і працею, однакова технологія	Не враховує роль технологій, не пояснює парадокс Леонтєва (фактична торгівля не завжди відповідає теорії)

Джерело: [35, с. 4-5; 13, с. 57-62; 4, с. 13]

Додаток В

Сучасні теорії міжнародної торгівлі (фірмо-орієнтований підхід)

Назва теорії	Автор(и)	Основна ідея	Припущення	Критика
Теорія подібності країн (1961 р.)	Стеффан Ліндер	Торгівля переважно відбувається між країнами з подібним рівнем розвитку	Подібні споживчі вподобання у країнах з подібним доходом; роль попиту	Ігнорує торгівлю між країнами з різним рівнем доходу; не враховує масштаби виробництва
Теорія життєвого циклу продукту (1966 р.)	Реймонд Вернон	Продукт проходить стадії (новинка – зрілість – стандартизація), які впливають на торгівлю	Інновації з'являються у розвинених країнах; згодом виробництво переміщується в інші	Ускладнене застосування до високотехнологічних товарів; не враховує глобалізацію R&D
Теорія глобального стратегічного суперництва (1980-ті рр.)	Кругман, Ланкастер, Портер	Компанії прагнуть монополії через інновації, масштаби виробництва та диференціацію	Важлива роль державної підтримки, патентів, субсидій, брендів	Може виправдовувати протекціонізм; складно кількісно оцінити ефективність втручання
Теорія національної конкурентної переваги (1990 р.)	Майкл Портер	Конкурентоспроможність країни визначається «ромбом» факторів	Успіх залежить від: факторних умов, попиту, пов'язаних галузей та конкуренції	Обмежене застосування до країн з обмеженою інфраструктурою; важко емпірично перевірити

Джерело: [35, с. 8-9; 13, с. 67-70]

Додаток Г

**Макроекономічні показники для побудови моделі економічного зростання
України, 1996–2023 рр.**

Рік	Номинальний ВВП, млрд дол. США	Обсяг експорту послуг, млрд дол. США	Обсяг імпорту послуг, млрд дол. США	Інфляція, %
1996	44,56	4,75	1,20	139,70%
1997	50,15	4,74	1,42	110,10%
1998	41,88	3,82	1,43	120,00%
1999	31,58	3,61	1,11	119,20%
2000	32,38	3,66	1,15	125,80%
2001	39,31	3,73	1,15	106,10%
2002	43,96	4,30	1,19	99,40%
2003	52,01	4,52	1,47	108,20%
2004	67,22	5,61	2,06	112,30%
2005	89,24	6,44	2,94	110,30%
2006	111,88	7,79	3,73	111,60%
2007	148,73	9,44	5,00	116,60%
2008	188,11	12,26	6,48	122,30%
2009	121,55	10,13	5,19	112,30%
2010	141,21	12,32	5,47	109,10%
2011	169,33	14,18	6,21	104,60%
2012	182,59	14,10	6,65	99,80%
2013	190,5	14,23	7,52	100,50%
2014	133,5	11,52	6,37	124,90%
2015	91,03	9,74	5,52	143,30%
2016	93,36	9,87	5,33	112,40%
2017	112,09	10,79	5,65	113,70%
2018	130,89	11,68	6,36	109,80%
2019	153,88	15,66	7,03	104,10%
2020	156,62	11,55	5,88	105,00%
2021	199,77	12,79	7,98	110,00%
2022	161,99	9,17	3,02	126,60%
2023	178,76	8,99	5,42	105,10%

Джерело: створено автором на основі [11; 55; 8]

Додаток Д

Код на мові програмування R для реалізації економетричної моделі

```
> # 1. Завантаження початкових даних
> data <- data.frame(
+   Year = 1996:2023,
+   GDP = c(44.56, 50.15, 41.88, 31.58, 32.38, 39.31, 43.96, 52.01, 67.22, 89.24,
111.88, 148.73,
+     188.11, 121.55, 141.21, 169.33, 182.59, 190.5, 133.5, 91.03, 93.36, 112.09,
130.89,
+     153.88, 156.62, 199.77, 161.99, 178.76),
+   Export = c(4.75, 4.74, 3.82, 3.61, 3.66, 3.73, 4.3, 4.52, 5.61, 6.44, 7.79, 9.44,
+     12.26, 10.13, 12.32, 14.18, 14.1, 14.23, 11.52, 9.74, 9.87, 10.79, 11.68,
+     15.66, 11.55, 12.79, 9.17, 8.99),
+   Import = -c(1.2, 1.42, 1.43, 1.11, 1.15, 1.15, 1.19, 1.47, 2.06, 2.94, 3.73, 5.00,
+     6.48, 5.19, 5.47, 6.21, 6.65, 7.52, 6.37, 5.52, 5.33, 5.65, 6.36,
+     7.03, 5.88, 7.98, 3.02, 5.42),
+   Inflation = c(139.7, 110.1, 120, 119.2, 125.8, 106.1, 99.4, 108.2, 112.3, 110.3,
+     111.6, 116.6, 122.3, 112.3, 109.1, 104.6, 99.8, 100.5, 124.9,
+     143.3, 112.4, 113.7, 109.8, 104.1, 105.0, 110.0, 126.6, 105.1)
+ )
>
> # 2. Побудова приростів (дельта) змінних
> delta_data <- data.frame(
+   Year = data$Year[-1],
+   d_GDP = diff(data$GDP),
+   d_Export = diff(data$Export),
+   d_Import = diff(data$Import),
```

Продовження додатка Д

```

+ d_Inflation = diff(data$Inflation)
+ )
>
> # 3. Побудова моделі з приростами
> model_diff <- lm(d_GDP ~ d_Export + d_Import + d_Inflation, data =
delta_data)
>
> # 4. Результати моделі
> summary(model_diff)

```

Call:

```
lm(formula = d_GDP ~ d_Export + d_Import + d_Inflation, data = delta_data)
```

Residuals:

Min	1Q	Median	3Q	Max
-44.216	-3.189	0.427	6.297	38.909

Coefficients:

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	2.53912	3.28610	0.773	0.4476
d_Export	7.21481	2.58776	2.788	0.0105 *
d_Import	-7.82824	3.57766	-2.188	0.0391 *
d_Inflation	-0.05832	0.26803	-0.218	0.8297

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 16.92 on 23 degrees of freedom

Multiple R-squared: 0.6627, Adjusted R-squared: 0.6188

Продовження додатка Д

F-statistic: 15.07 on 3 and 23 DF, p-value: 1.223e-05

>

> # 5. Перевірка мультиколінеарності

> library(car)

> vif(model_diff)

d_Export	d_Import	d_Inflation
2.043483	2.127695	1.109128

>

> # 6. Тест Дарбіна-Вотсона

> library(lmtest)

> dwtest(model_diff)

Durbin-Watson test

data: model_diff

DW = 1.645, p-value = 0.2107

alternative hypothesis: true autocorrelation is greater than 0

>

> # 7. Діагностичні графіки

> par(mfrow = c(2, 2))

> plot(model_diff)

Джерело: власна розробка автора